
פעילותם של ספקי צבא יהודים בממלכת הונגריה במחצית הראשונה של המאה הי"ח

Author(s): ענת פרי

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ב (תשנ"ב), pp. 135-174

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70036213>

Accessed: 04/12/2011 08:44

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

פעילותם של ספקי צבא יהודים בממלכת הונגריה במחצית הראשונה של המאה הי"ח*

מאת ענת פרי

בשלהי המאה הי"ז כבשו ההבסבורגים מידי התורכים את מרבית שטחה של ממלכת הונגריה, ועם כיבוש הבנאט בשנת 1717 הבטיחו לעצמם את השליטה בכל תחום הממלכה בגבולותיה ההיסטוריים. בתקופה זו, שבה שימשה הונגריה כזירת קרבות בין הקיסרות האוסטרית (האימפריה הרומית הקדושה) לתורכים, החלו לפעול גם בשטחה הפירמות הידועות של יהודי החצר אופנהיימר וורטהיימר, ואחרות נוספו עליהן מקרב יהדות הונגריה בתקופה הנדונה: מיכל, הירשל, שלזינגר ועוד.¹ גם בהונגריה, כמו בשאר חלקי הקיסרות, התמקדה פעילותם בתחומי המימון והאספקה לצבא.

מקומם המרכזי של היהודים בתחום האספקה לצבא בארצות אירופה בתקופת האבסולוטיזם צד את דימונם של היסטוריונים ותועמלנים. שימוש רב במיוחד עשו בו התעמולה האנטישמית וההסתה הנאצית, והנושא כולו עבר מן המציאות אל המיתוס. טיפול יהודי אפולוגטי מצד היסטוריונים יהודים לא תרם להבנת התופעה. מאמר זה מנסה להחזיר את תופעת ספקי הצבא היהודים למקומו, לתחומה של ההיסטוריה. שמתי לי למטרה לעמוד על הצדדים המעשיים והטכניים של פעילותם של ספקי הצבא, ומתוך כך לגבש תמונה מקיפה ומציאותית יותר של התופעה. מובן שלא ניתן לעשות זאת מבלי להתייחס לסביבה ולתנאים שבהם פעלו הספקים, ולפיכך תמונת פעילותם של הספקים

* המאמר מבוסס על עבודת הגמר שלי: היהודים וצבא הקיסר – קשרי היהודים עם הצבא ההבסבורגי בהונגריה בשנים 1700–1740, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך של האוניברסיטה העברית בירושלים, תש"ן. העבודה נכתבה בהדרכת פרופ' מיכאל גרץ. עבודת הגמר התבססה על מפקדי אוכלוסין ועל מאות תעודות ומסמכים שהתפרסמו בכרכי הסדרה: *Monumenta Hungariae Judaica* (א-יח), בודפשט 1937 – ; להלן: מונומנטה, בפרט בכרכים ב, ג וז, הנוגעים לתקופה הנדונה.

לכתיב השונה של שמות המקומות, בגרמנית, בהונגרית ובסלאבית, ראה בנספח א שבסוף המאמר. על הגופים השונים של רשויות השלטון והמינהל בקיסרות הרומית הקדושה ובממלכת הונגריה ראה בנספח ב שבסוף המאמר.

1 מעטים החיבורים שהקדישו תשומת לב לפעילותן של פירמות אלה בהונגריה. פעילות זו מוזכרת בסדרה *Die Feldzuege des Prinzen Eugen von Savoyen* (להלן: מערכות), א-כ, וינה 1892–1896; וכן ראה: M. Grunwald, *Samuel Oppenheimer und sein Kreis*, Wien–Leipzig 1913. ראה גם: י' פרי, תולדות היהודים בטרנסילבניה למן המאה ה-13 עד המאה ה-17, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת תל-אביב, 1983, בפרט עמ' 209 ואילך.

היהודים היא גם תמונת תפקודו של המשטר האבסולוטי המוקדם באחד התחומים היותר חשובים של חיי המדינה: החזקת הצבא וכלכלתו.

מאמר זה לא יעסוק, כמקובל, דווקא ביהודי החצר הגדולים, שמרכז פעילותם היה בווינה, אלא גם – ובעיקר – בספקים מדרג שני ושלישי, שפעלו בהונגריה מטעם יהודי החצר או כעצמאים.² מטרת המאמר לזרוע אור על דרכי פעילותם של ספקים אלה ולתאר את מקומם במסגרת פעילותו של הצבא בהונגריה בתקופה הנדונה, שבה עברו עליו שינויים שעיצבו את פניו למשך מאתיים השנים הבאות. התבוננות בפעילותם של הספקים מן הדרג הנמוך מאפשרת להבין טוב יותר לא רק את דרכי האספקה של הצבא ההבסבורגי בהונגריה אלא גם את פעילותם של יהודי החצר, ולראות כיצד פעלו הלכה למעשה.

פעילותם של ספקי הצבא היהודים כרוכה בדרכי תפקודו של הצבא ההבסבורגי בתקופה זו, המקיפה את ימי שלטונם של ליאופולד ה-1, יוזף ה-1 וקרל ה-6, עד ראשית ימיה של מריה-תרוזה. בתקופה זו עשה האבסולוטיזם את צעדיו הראשונים בקיסרות ההבסבורגית, והיזמרות עדיין עלו בהרבה על היכולת הממשית. הדפוסים הריכוזיים החדשים הופעלו באיטיות רבה, לצדם של הדפוסים הפיאודליים שעדיין משלו בכיפה, מצב שהביא לעתים לחיכוך ולעתים להרמוניה מזורה בין ישן לחדש. מאמר זה ינסה להאיר כמה ממאפייניו של האבסולוטיזם המוקדם ולצייר תמונה מציאותית ככל האפשר של צורת משטר זו, המוכרת לנו יותר מצד יומרותיה מאשר מצד פניה הממשיים.

א. היהודים וארגון האספקה ומימונה

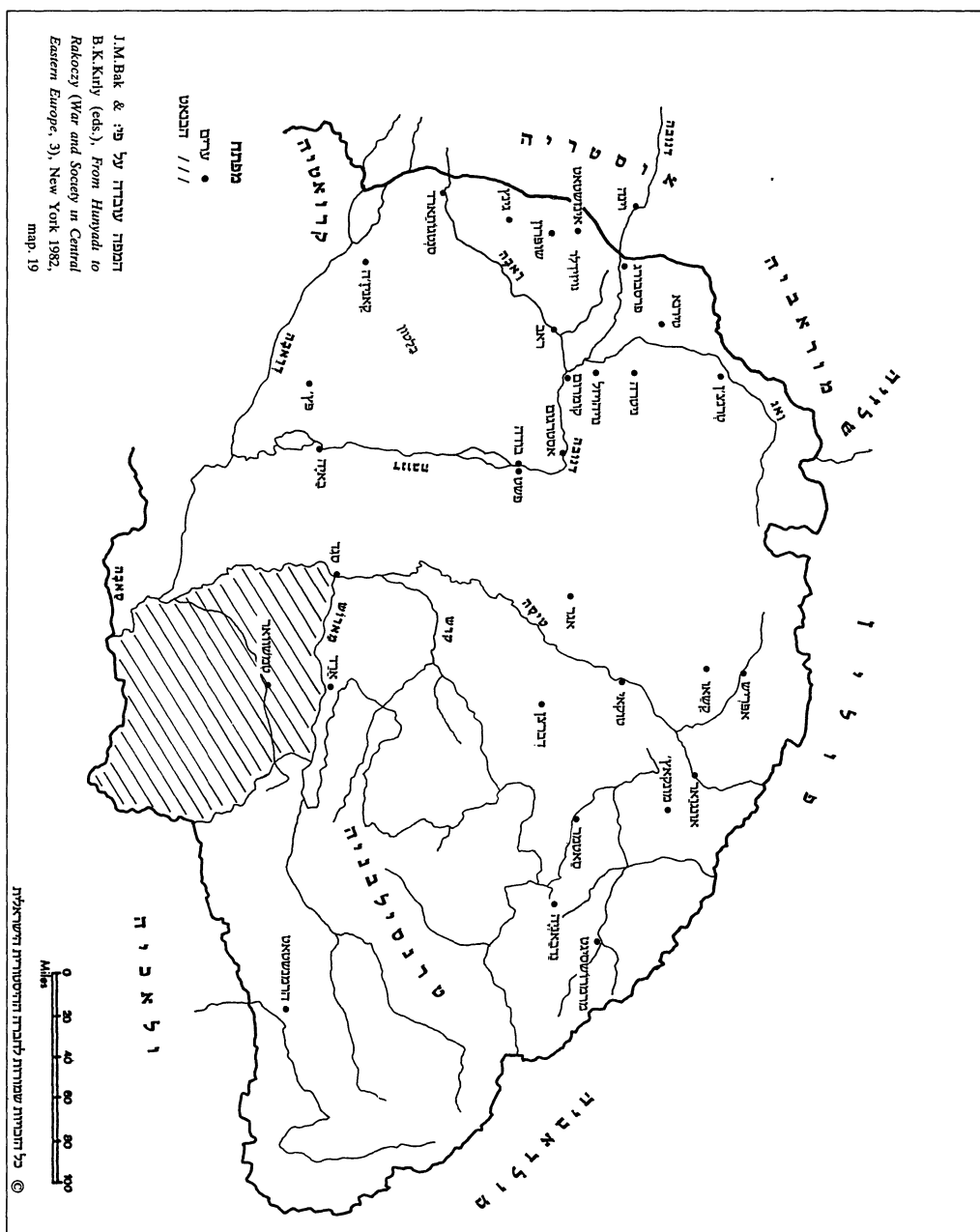
מערך האספקה של הצבא ההבסבורגי בהונגריה בתקופה הנדונה מסובך ורב-פנים, כמו הרכב הכוחות עצמם. העיקרון השליט הוא העברת העול הכספי והארגוני, ככל שניתן, מעל כתפי המדינה אל כתפי האוכלוסייה והרשויות המקומיות, ולו גם במחיר של ביזור סמכויות נרחב והתרופפות השליטה המרכזית.

לא כאן המקום לדון בהרכב הכוחות הלוחמים בהונגריה. אציין אך זאת, שכוחות אלה כללו יחידות שנמנו עם כוחותיו הסדירים של הצבא ההבסבורגי, גדודים שכירים, משמר גבולות בעל אופי אזרחי למחצה, ומיליציה הונגרית בעלת אופי פיאודלי מסורתית, ששמרה על ייחודה בתוך מסגרת הכוחות. בשנת 1715 הסכים הדיאט ההונגרי לממן – אגב הכבדת נטל המסים – את הקמתו של צבא סדיר בהונגריה, שלא יבוא במקום המיליציה המסורתית אלא ייתוסף עליה ויפעל לצדה.³ בפועל לא חל בעקבות החלטה זו גידול של

2 הניסיון היחיד עד כה בספרות המחקר לתאר את אופי קשריהם של יהודי החצר עם ספקי המשנה, הוא מאמרה של ר' קסטנברג-גלדשטיין, 'תולדות הכלכלה של יהודי ביהם שמחוץ לפראג במאה הי"ז והי"ח', ציון, יב (תש"ז), עמ' 160–189 (ראה בפרט עמ' 177–178). ככל שניסיון זה מצומצם בהקפו, חשיבותו העקרונית גדולה, והמסקנות המועלות בו ראויות לבחינה מעמיקה. בכמה מן השאלות שמעלה קסטנברג-גלדשטיין עוסק מאמר זה בהרחבה.

3 H. Meynert, *Das Kriegswesen der Ungarn*, Wien 1876, pp. 211 ff.; A.F. von Wrede, *Geschichte der K. und K. Wehrmacht*, I–V, Wien 1898–1905; I, p. 97

הונגריה במחצית הראשונה של המאה הי"ח

ממש בסדר הכוחות המגויסים בהונגריה, ואילו הגדלת גביית המסים הביאה למימון סדיר יותר של הכוחות הקיימים. שינויים של ממש חלו רק בתקופת שלטונה של מריה-תרוזה.⁴ בגיוס הצבא, בצידו, בהחזקתו ובכלכלתו נטלו חלק גורמים רבים ושונים: הקיסר באמצעות לשכת החצר (Hofkammer) ומועצת המלחמה (Hofkriegsrat), רשויות המחוזות והערים, הפקידים הבכירים, האצילים ומפקדי היחידות השונות. כל אחד מגורמים אלה היה במידה רבה אוטונומי בפעילותו זו. מצב זה העניק כר פעולה נרחב ליוזמים, והיהודים ביניהם. כך, דרך משל, את ההתקשרויות לצורך העברת אספקה וציוד לצבא יכלו היוזמים לעשות ברמות שונות ובדרגים שונים: עם מחלקות החצר, עם רשויות המחוזות, עם האצולה והכמורה, או עם המפקד המקומי. כל המפקדים, ממפקד פלוגה ומעלה, יכלו להתקשר באופן עצמאי עם ספקים, וכך יכול היה אף מבשל יי"ש קטן למצוא את מקומו כספק של הפלוגה שבמקום מגוריו. יהודי החצר, שהיו הספקים הגדולים, התקשרו עם מחלקות החצר; הספקים בדרגי הביניים, ששימשו גם כספקי משנה וכמוציאים לפועל שלהם, התקשרו עם רשויות המחוזות ועם הפקידות הבכירה בהונגריה, וכן עם מפקדי הצבא; והספקים הקטנים הסתפקו בהתקשרויות עם המפקדים הזוטרים, שנהגו כלפי בני חסותם היהודים כאדוני הארץ לכל דבר. כמובן, אין לראות בדברים אלה כלל בל יעבור: אותם ספקים פועלים ברמות שונות ועם גורמים אחדים, אבל זו התמונה הכללית.

לא רק מעמדה של היחידה קובע את דרכי הציוד והאספקה אלא גם סוג המצרך: ישנם מצרכים המסופקים באספקה מרכזית, לכלל הכוחות, ואחרים שאספקתם מקומית בלבד; גם מיקומה של היחידה היה גורם בלתי מבוטל בשיקולי האספקה. כמובן, יש הבדל בין ההסדרים בימי שלום לאלו שבימי מלחמה. כל אלה יידונו להלן.

הבחנה חשובה במיוחד הבחינו בני התקופה הנדונה בין ציוד לבין אספקה. ציודו של הלוחם, כלומר המדים, הנשק והכלים, ובמידה שמדובר בפרש גם הסוס, נחשבו לחלק בלתי נפרד מתהליך הגיוס. חובת הגיוס כללה את הציוד הראשוני של הלוחם, והאחראי לגיוס – אציל או בישוף בעל אדמות, הנהלת המחוז או מועצת העיר – היה אחראי גם לציודם ההולם של אנשיו, על חשבונם.⁵ גם כאשר גייס מפקד הצבא את האנשים בצו הכתר, הוא קיבל לידי סכום כסף גלובאלי (Werbegeld), ומסכום זה היה עליו לדאוג בעצמו לרכישת הציוד למגויסים.⁶

הבחנה זו חשובה במיוחד לגבי גדודים שהקימו האצילים. הם העמידו את הגדוד לרשות הקיסר, לרוב תחת פיקודם האישי, ושכרם ושכר חייליהם שולם מקופת האוצר.⁷ אף

4 מיינרט, הונגריה, שם, עמ' 213 ואילך.

5 M. Meynert, *Das Kriegswesen und die Heerverfassung in Europa*, III, Wien 1868–1869, pp. 129, 132

6 מערכות (לעיל, הערה 1), עמ' 268; ורדה (לעיל, הערה 3), א, עמ' 96.

7 I.N. Kiss, 'Die Ökonomische und soziale Basis der Verteidigung gegen die Türken in Ungarn, 16–17 Jahrhundert', *Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnison*

שגדודים אלה היו חלק אינטגרלי של מערך הצבא, הם נחשבו לרכושו הפרטי של המפקד.⁸ המקרה שלהלן מדגים את השלכותיה של תפיסה זו: בשנת 1702 גייס האציל פאול בגושי גדוד רגלים.⁹ שנה לאחר מכן פנה בגושי לוולף שלזינגר, יהודי חצר ופקטור של אסתרעאזי בווינה, וכן סוחר בדים וספק לצבא,¹⁰ והזמין אצלו מדים לגדודו.¹¹ לאחר שהוסכם על המחיר נתפרו המדים על פי הוראותיו של בגושי.¹² המדים הועברו לידי בגושי מבלי ששולם מחירם, 8,234 פלורין בסך הכל. הערכות היחידה שמסר הקולונל לתשלום הסכום היו תכשיט מעוטר אבני אודם שהוערך בשבעים פלורין, וסולידוס זהב אחד, השווה לחמישים מטבעות זהב פשוטים. היתה זו ערכות סמלית, ולמעשה נמסרו המדים באשראי תמורת הבטחתו של הקולונל לפרוע את חובו. ערכה של ההבטחה נתברר במהרה, כאשר פרץ בהונגריה מרד רקוצי (Rakoczi; 1703), ובגושי ערק מצבא הקיסר והצטרף לשורות המורדים. במהלך המרד נהרג בלא ששילם את חובו לשלזינגר. הגדוד עצמו נשאר בשירות הקיסר, בפיקודו של מפקד אחר. שלזינגר ניסה להשיב את חובו בכל דרך: הוא פנה לקציני הגדוד, ואחד מהם, ה־Obristwachtmeister יוהאן (חואן) רפנידאס (Raphanidae), שהיה חייב בעצמו כספים לשלזינגר, מסר לו, כדי לפדות את חובו האישי, אך גם בתנאי שהסכום ינוכה מחובו של הגדוד, סום ספרדי על כל צידו וזוג אקדחים, שערכם הכולל נאמד במאתיים פלורין.¹³

מדובר כאן בעסקה אישית מוזרה למדי. נראה שביסוד הדברים עומדת ההנחה, שהגדוד הוא ישות משפטית בפני עצמה, הנחה הנובעת אולי מן העובדה שכל גדוד נוהל כעסק כלכלי עצמאי.¹⁴ מכל מקום, שלזינגר לא הסתפק בניסיון לתבוע את חובו מן הגדוד ופנה למשפחתו של בגושי: אלמנתו, בעלה הנוכחי והאפוטרופוס של ילדיה (בתוקף היותו אפוטרופוס גם על ירושתם), ואחיו של הקולונל המנוח לדיסלאו בגושי. הפנייה למשפחה היתה הן משום שפאול בגושי סיכם את החוזה עם שלזינגר באופן שמנע את חלוקת החוב

und Festungstadt, eds. H.W. Hermann & F. Irsigler, Saarbrücken 1983, pp. 173–198, esp. 178; מיינרט, אירופה (לעיל, הערה 5), עמ' 131; ורדה, שם, א, עמ' 60 ואילך.

8 על משמעות הבעלות על גדודים ואופיה ראה: F. Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force*, I–II, Wiesbaden 1965, pp. 48–53; ורדה, שם, א, עמ' 62–66.

9 מיינרט, הונגריה (לעיל, הערה 3), עמ' 191. כפי שעולה מן התיעוד, פיקד באגושי אישית על גדודו (בדרגת קולונל). ראה להלן, הערה 11.

10 גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 284. גרינולד מציין שאביו של וולף שלזינגר סיפק בד לצבא (עמ' 283), ואינו מציין שגם וולף עסק בכך, כפי שברור מן המקרה שלהלן.

11 מונומנטה, ג, עמ' 74, 208.

12 באותה תקופה לא היה עדיין תקן מחייב למדים, והמפקד רשאי היה לבחור באריגים, בגזרות ובצבעים כראות עיניו. רק בשנת 1720 נקבעו תקנים מחייבים לסוגו ולטיבו של אריג המדים, ולאחר מכן נקבעו גם צבעים ליחידות השונות. ראה: מיינרט, אירופה (לעיל, הערה 5), עמ' 155; הנ"ל, הונגריה (לעיל, הערה 3), עמ' 221.

13 מונומנטה, ג, עמ' 74–75, 209–208.

14 על כך ראה בחיבורו של רדליך (לעיל, הערה 8).

בין יורשיו השונים, הן משום שלדיסלאו בגושי תפס את ציוד המחנה של אחיו, ורכוש זה יכול היה לשמש להחזר החוב.

שלזינגר לא הצליח להגיע להסדר עם המשפחה ופנה לקיסר. זה הורה לנוטריון הראשי של החצר לדאוג להשיב לשלזינגר את החוב וכן את ערך הנזקים וההוצאות שנגרמו לו, מתוך נכסיו ומטלטליו של פאול בגושי שבידי היוורשים.¹⁵ הקיסר נימק את פסיקתו בחובה לקיים חוזה שנחתם בתום לב בין קונה למוכר, והתייחסותו לפרשה היתה כאל עסקה אזרחית לכל דבר; אין כל אזכור לעובדה שמדובר ברכישת מדים לגדוד ששירת, למרות עריקת מייסדו ומפקדו, בשורות צבא הקיסר. הגדוד נשאר רכוש הפרטי של בגושי, ועם מותו – רכושם של יורשיו החוקיים, וכך הוטלו גם חובותיו על המשפחה. הכתר לא ראה עצמו אחראי כלל ועיקר לכיסוי החוב שנגרם במסגרת שירותו.

גם האספקה השוטפת של מדים נשארה באחריות מפקדי הגדודים או המשמרות במבצרים.¹⁶ וולף שלזינגר סיפק מדים גם למשמר בכודה, באמצעות אחיינו ונציגו בעיר שמואל שלזינגר, ואילו גדוד ההידוקים (Hajdúk; Hajduken) שהוצב בעיר בחר בתושב אחר, שמעון גצל, כספק של מדיו.¹⁷ כל מפקד בחר לו את הספק שעמו יתקשר על פי שיקול דעתו.

עם זאת, בעתות חירום ובימי מלחמה ראה עצמו הכתר אחראי להשלמת ציודם של החיילים ולחידושו ממחסני הקיסר ומאורוותיו.¹⁸ מכיוון שמצבים אלה היו שכיחים למדי, היה על הכתר לדאוג באופן מתמיד לרכישת סוסים ולהחזקתם. בפעילות זו נטלו ספקים יהודים מקום נכבד ביותר. שניים מהם ריכזו בידיהם את מרבית פעילות רכישת הסוסים והחזקתם בממלכת הונגריה: סימון שווד מקומרום ולזר שוואב משלוסברג (פרסבורג). פעילותם היתה במישורים הבאים:

- (א) רכישת סוסים ברחבי הונגריה באמצעות רשת של קניינים יהודים ונוצרים.
- (ב) אחזקת אורוות על ידי אנשיהם ברחבי הונגריה, שבהן החזיקו וכלכלו, על חשבון הספק, את הסוסים שנרכשו, ושמרו אותם לשעת הצורך.
- (ג) אספקת הסוסים ישירות לגדודים בשדה על פי הוראה מן החצר. בשל הדחיפות בהשלמת המחסור בסוסים בעת קרב, היה עליהם להעביר אספקה זו במהירות ובדייקנות, והיא דרשה אפוא כוננות מתמדת מצד הספקים.¹⁹

בנוסף לספקים אלה, שדאגו לסוסים בכל הארץ כולה, פעלו גם ספקים יהודיים אחרים בתחום זה. כך, דרך משל, היה יצחק הירשל קשור עם המשמר בראב בחוזי אספקה של מצרכים אחרים, וסיפק למשמר גם מדים וסוסים.²⁰

15 מונומנטה, ג, עמ' 74–77, 207–211.

16 מערכות (לעיל, הערה 1), א, עמ' 212; שם, ו, עמ' 91–92.

17 מונומנטה, ג, עמ' 469.

18 מערכות (לעיל, הערה 1), א, עמ' 271–272.

19 מונומנטה, ג, עמ' 70–72, 115–116, 118–122, 185–188.

20 מונומנטה, ז, עמ' 718.

אורוות הסוסים נשכרו והוחזקו על חשבונם הפרטי של ספקי הצבא, ואילו הקמתם והחזקתם של המחסנים היתה באחריות הכתר. המחסנים נחלקו לשני סוגים: מחסנים של נשק ותחמושת (Zeughaus) ומחסנים של אספקה (Proviantmagazin – domus annonaria).²¹

אספקת הנשק והתחמושת למחסנים בהונגריה היתה באחריותו הישירה של הכתר והאוכלוסייה ההונגרית לא נטלה בה חלק. הנשק יובא להונגריה מבחוץ. עמנואל אופנהיימר וסימון מיכל הרבו לייבא נשק ותחמושת ממורביה ומגרמניה.²² סוכנם של אופנהיימר ומיכל בבודה, שמואל בירגל, קיבל בימי מרד רקוצי זיכיון ממועצת המלחמה לאסוף בכל שטחה של הונגריה את כל פסולת הארטילריה – הכדורים וחלקי הפצצות המשוּמשים – ולמיינם; את הטובים לשימוש לשלוח אל מחסני הנשק, ואילו את הבלתי ראויים לשימוש לשלוח למוראביה להתכה, לשם יצירת כדורים ופצצות חדשים. לא ידוע לי אם בירגל הוא שחתם על הסכם זה עם מועצת המלחמה או שההסכם היה בין המועצה לסימון מיכל, ובירגל רק הוציאו לפועל כקבלן-משנה. מכל מקום, חלקי התחמושת והפצצות הועברו ברשיון המעבר החופשי של סימון מיכל.²³

בשונה מאספקת הנשק והתחמושת, נפלה אספקת הדגנים והמספוא למחסנים וליחידות עצמן בהונגריה במידה רבה על כתפי האוכלוסייה, בדרכים שונות: לעתים ישירות, לעתים עקיפות. רשמית חלה על האוכלוסייה החובה לכלכל ולשכן את יחידות הצבא המצויות בשטחה. עם כיבוש הונגריה מחדש בידי ההבסבורגים לבשה חובה זו צורה של מסים קבועים, שחולקו בין המחוזות השונים על פי יכולתם הכלכלית. מסים אלה היו מארבעה סוגים עיקריים:

(1) *contributio* — סכום כסף מסוים שהעביר כל מחוז לאחת משתי קופות המלחמה המרכזיות, בבודה ובפרסבורג, על פי מכסה שנתית.²⁴ מכסה זו נחלקה לדמי גיוס (*Gewerbgeld*) ולדמי אכסון (*Quartiergeld*).²⁵ הסכום יכול היה להיות מועבר בכסף או בעין – בחיטה או בסחורות שונות.²⁶ אף האצולה והכמורה, שעל פי חוקי הונגריה היו פטורות מתשלום מס, שילמו מעשר מן התבואה, לעתים בעין, לצורך תשלום מכסת מס זו.²⁷

21 מחסני הנשק היו באחריות ה-Obristlandundhauszeugamt, מחלקה שהיתה כפופה למועצת המלחמה. מחסני האספקה (מזון) היו באחריות ה-Obristproviantamt, מחלקה שהיתה כפופה לקומיסריאט המלחמה, הכפוף מצדו למועצת המלחמה וללשכת החצר.

22 גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 188; מונומנטה, ג, עמ' 7. וראה להלן, פרק-משנה ב של המאמר.

23 מונומנטה, ג, עמ' 427-426; שם, ג, עמ' 8-9.

24 מערכות (לעיל, הערה 1), ו, עמ' 111, 165; מיינרט, אירופה (לעיל, הערה 5), עמ' 146; מונומנטה, ב, עמ' 354-355, 362-365, 369-368; שם, ג, עמ' 178.

25 מונומנטה, ג, עמ' 229-230. גם דמי הסובלנות של היהודים נכללו במכסות המס של המחוזות.

26 מיינרט, הונגריה (לעיל, הערה 3), עמ' 223-224.

27 ורדה (לעיל, הערה 3), ה, עמ' 177.

(2) מכסת אספקה למחסן — על מקצת המחזות הוטל להעביר מכסה מסוימת של חיטה למחסני הצבא שבשטחם. מכסה זו נמדדה בכמות ולא בסכום כסף, כדי שתובטח כמות קבועה של אספקה מן המחזות למחסנים; במקרה זה היו המחזות מחויבים לרכוש חיטה בכל מחיר שבו יוכלו להשיגה ולהעבירה למחסנים על חשבונם. לא היתה אפשרות להעביר סכום כסף מסוים במקום החיטה הנדרשת.²⁸

(3) מטלות אספקה מיוחדות — לעתים הוטל על מחוז בצו מיוחד לספק את צרכיה של יחידה שעברה בשטחו, יחידה צבאית או אחרת. כך, דרך משל, הוטל על מחוז פשט לספק 112 מידות שיכולת שועל למשלחתו של הרוזן פון־אטינג (Ötting), נשיא מועצת החצר, בשובו, כנראה בשנת 1700, בראש פמליה גדולה משליחות באימפריה העות'מאנית.²⁹

(4) הטלים כספיים מיוחדים — בנוסף על המכסות הללו הוטלו לעתים, במיוחד בימי מלחמה, הטלים כספיים מיוחדים, לעתים על מחוז מסוים ולעתים על אוכלוסייה מסוימת שישבה בו כגון היהודים. מנגנוני המחזות גבו הטלים אלה לצורך קופות המלחמה, בדומה ל־*contribuciones*.³⁰

כדי לבדוק כיצד פועלת שיטת מיסוי זו הלכה למעשה וכיצד משתלבים בה היהודים, עלינו לחזור ולבדוק את דרכי האספקה השונות ליחידות, למחסנים ולמבצרים:

(א) חוזי אספקה בין יהודי החצר לבין קומיסריאט המלחמה: בפעילות זו נטלו חלק משפחות אופנהיימר, הירשל, מיכל ושלזינגר,³¹ ולעתים גם ורטהיימר, אם כי שמשון ורטהיימר העדיף להתמקד במיוחד בענייני כספים והלוואות ופחות באספקה.³² חוזים

28 מונומנטה, ג, עמ' 200–201.

29 מונומנטה, ב, עמ' 414–415; שם, ג, עמ' 26–27.

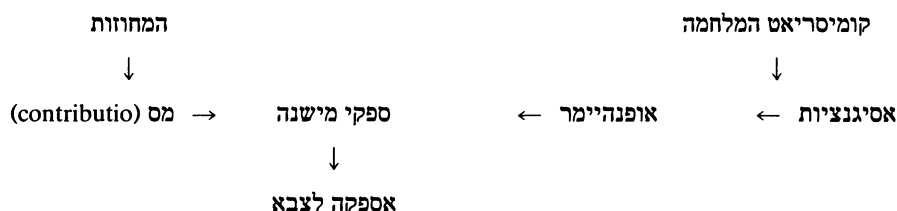
30 צו של קרל ה־6 משנת 1717 מזכיר הטל כללי ששילמו שמואל בירגל ויצחק לייטרסדורף עבור מחוז באץ' לקופת המלחמה בבודא. ראה: מונומנטה, ג, עמ' 178. בדצמבר 1703 הוטל על יהודי הונגריה הטל מיוחד של אלפיים פלורין, לצורך רכישת סוסים וציוד צבאי נחוץ אחר, מאחר שבמסי המחזות שנתרו נאמנים לקיסר, בתקופה זו של מרד רקוצי, לא די היה כדי לממן צרכים אלה. כפי שהוזכר לעיל (הערה 25), שימשו גם דמי הסובלנות של היהודים למימון מסי המחזות. ראה: מונומנטה, ב, עמ' 374.

31 מערכות (לעיל, הערה 1), א, עמ' 48, 260–262; שם, ה, עמ' 70, 76, 78–79, 90–91, 104; שם, ז, נספח, עמ' 491; שם, ת, עמ' 62–63; שם, ט, עמ' 55; שם יא, עמ' 44; שם, טז, עמ' 77; גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 69–70, 186 ואילך, 268–273, 282–284, 289. לגבי פעילותו של פירמות אלה כפי שהיא מצטיירת מן התעודות שפורסמו בכרכי הסידרה *Monumenta Hungariae Judaica* מובאות הפניות ספציפיות.

32 שמשון ורטהיימר עסק באספקה לעתים רחוקות, בין השאר להונגריה בשלהי המלחמה בתורכים (גרינולד [לעיל, הערה 1], עמ' 219–220), ועיקר פעילותו היתה בתחום הבנקאות. ראה: מערכות (לעיל, הערה 1), ג, עמ' 64; שם, ת, עמ' 55; שם, י, עמ' 55; שם, טז, עמ' 43; שם, יז, עמ' 13; גרינולד, שם, עמ' 219 ואילך. ואילו בנו הבכור ויורשו של שמשון, וולף ורטהיימר, נודע כספק לצבא (גרינולד, שם, עמ' 311), והיה קשור עם ספקי צבא מובהקים כגון האחים קפיש (ראה להלן, פרק־משנה ב, וכן: מונומנטה, ג, עמ' 483).

אלה היו משני סוגים: חוזים תקופתיים, שבמסגרתם התחייב יהודי החצר לספק כמויות קבועות במשך תקופת החוזה – שנה או שלוש שנים – למחסנים, למבצרים או למקומות אחרים;³³ וצווים, שעל פיהם נתבקשה העברה מיידית של אספקה למחסנים או ליחידות ללא התראה מוקדמת.³⁴ כך, דרך משל, נתבקש צמנואל אופנהיימר באפריל 1719 להעביר בהקדם האפשרי כמות מסוימת של אספקה למחסנים באגר, בסולנוק ובסגד, שלא במסגרת הסכם מוקדם עם הקומיסריאט.³⁵

תמורת ביצועם של חוזים אלה קיבלו יהודי החצר בדרך כלל זיכיונות שונים, שבין החשובים שבהם היו זיכיונות – או אסיגנציות, כפי שכונו – לקבלת ה־"contributions" של מחוזות שונים בהונגריה.³⁶ את מכסת המס היה על היהודים לקבל ישירות מן המחוזות, ללא כל מעורבות של מחלקות החצר בגביית המסים ובהעברתם ליעדם:³⁷ הקומיסריאט דאג אך ורק להבטיח שהסכומים הנקובים באסיגנציות לא יעלו על מכסות המס של המחוזות,³⁸ ובדרך זו דאג לאיזון תקציבי. אופנהיימר העביר את הזיכיונות לספקי־המשנה שלו במחוזות עצמם, וכך הפכו ספקי־המשנה לקבלני־משנה לגביית המסים. בכספים שקיבלו בתוקף הזיכיונות השתמשו כדי לממן ולהוציא לפועל את מטלות האספקה שהעביר להם אופנהיימר על פי צווי קומיסריאט המלחמה.³⁹ באופן זה דאג קומיסריאט המלחמה לאספקה לצבא בהונגריה מבלי שנאלץ לבצע העברת כספים כלשהי מהונגריה לווינה וחזרה: הכספים נגבו והוצאו בשטח. התרשים הבא מתאר דרך פעולה זו:

בפועל לא פעלה השיטה באופן כה פשוט והיו תקלות שונות. בקיץ 1703 התלונן אופנהיימר על שטרם שולמה לו מכסת המס של איזור בודה תמורת אסיגנציה בסך מאה אלף פלורין. הקיסר הורה למחוז לזרז את התשלום, אבל אופנהיימר התלונן שנית שבעלי הזיכיונות שלו לא הצליחו לגבות את התשלום, ואף נגרמו להם הוצאות וטלטולי דרך

33 מערכות (לעיל, הערה 1), א, עמ' 262–263; שם, ז, עמ' 491; שם, יא, עמ' 44; שם, טז, עמ' 77; גרינולד, שם, עמ' 93–94, 186–188; מונומנטה, ג, עמ' 242.

34 גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 95.

35 מונומנטה, ג, עמ' 265–266.

36 גרינולד, שם, עמ' 85 ואילך; מונומנטה, ב, עמ' 364–365, 368–369.

37 מונומנטה, ב, עמ' 368–369.

38 שם, עמ' 354.

39 שם, עמ' 364–365, 368–369.

קשים עקב ניסיונות הגבייה הכושלים. אופנהיימר טען, שדבר זה עלול לגרום לכך שאותם יהודים המחזיקים בזיכיונותיו, כלומר ספקי־המשנה שלו, לא יוכלו להעביר את האספקה הדרושה, וגם הוא עצמו לא יוכל למסור במועד את מה שהתחייב בחסרונם של כספים אלה.⁴⁰

גם שמשון ורטהיימר, שקיבל אסיגנציות למכסות המס של מקצת המחוזות בשנים שונות כנגד הלוואות לחצר, התקשה לגבות את הסכומים בזמן. המחוזות נהגו להתדיין עמו על גובה הסכומים ולבקש ארכות והפחתות, שמשמען בפועל היה ויתור של היהודי על מקצת התמורה שהיה זכאי לה.⁴¹ הכתר התערב אך ורק בהפצרות ובניסיונות זירוז, אך לא יותר מכך.⁴² עניינים שעל פי מושגי ימינו אנו הינם ממלכתיים מובהקים, כגביית מסים ואספקה לצבא, הפכו לעניין אזרחי לכל דבר, ככל שהיית תשלום או אי־תשלום חוב בעסקה מסחרית אזרחית. רק מצב קיצוני, כפי ששרר עם התמוטטותה של פירמה אופנהיימר, כאשר הכתר התקשה להשיג אשראי והנושים רמי המעלה הפעילו לחצים כבדים, הביא לפעולה נמרצת יותר של המדינה.⁴³

לעתים נמסרו מכסות המס לאנשיו של אופנהיימר בעין: למשל בשנים 1715–1718, בתקופה שבה הוחכרה לעמנואל אופנהיימר האספקה לכמה מן המבצרים בהונגריה, נמסרו לידיו כמויות חיטה גדולות מן המעשר שנגבה במסגרת מכסת המס. בדרך זו יכלו לספק לצבא ישירות את החיטה שגבו כמס.⁴⁴

לעתים היה לתשלום בעין יתרון נוסף לקומיסריאט המלחמה, כי בדרך זו הוא שיווק את תוצרתו. דבר זה נכון במיוחד לגבי הבנאט, שנסתפח להונגריה בעקבות שלום פסרוביץ' (Passarowitz; יולי 1718). האחים קפיש, למשל, קיבלו בעד אספקה שהעבירו לבנאט כמויות גדולות של דבש ועורות ממחסני מינהל הבנאט.⁴⁵ בדרך זו יכול היה מינהל הבנאט גם לסלק בנחות את תשלומי תמורת האספקה, וגם לשווק את תוצרתו בהונגריה ובארצות השכנות, שעסקיהם של האחים קפיש השתרגו אליהן.

כמו החצר עצמה, התקשו גם המחוזות בתשלום חובותיהם ומסיהם ונזקקו להלוואות. מחוז באץ' (Bács) לוה מספר פעמים מספקי־המשנה של אופנהיימר, השותפים שמואל בירגל ויצחק לייטרסדורף, לצורך כיסוי גרעונות ולתשלומים לקופת הקיסר. בשנת 1702 סיכם יואכים בירגל, כבא כוחם של אחיו ושותפו, עם אחד מפקידי המחוז, שעליו להשיב למלווים סך 5,483 פלורין לכיסוי החוב והריבית. הסכום לא שולם במשך שנים רבות. רק בעיצומה של המלחמה בתורכים, בשנת 1717, כאשר הצבא נזקק לשירותיהם בדחיפות, הגבירו המלווים את הלחץ ודרשו את השבת החוב, שבשלו 'נאלצו להתנסות בעיכוב

40 שם, שם.

41 שם, עמ' 362–364.

42 שם, עמ' 354–355, 362–364.

43 גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 150–162.

44 מונומנטה, ג, עמ' 242.

45 שם, עמ' 291, 402–404.

אספקת המצרכים לצורכי צבאנו שקיבלו על עצמם.⁴⁶ למעשה נעשתה האספקה במידה רבה באשראי והתשלומים נגבו באיחור ניכר. התמדת פעילותם של הספקים מפתיעה אפוא הרבה יותר מפשיטות הרגל התכופות של ספקי-המשנה ושל הפירמה אופנהיימר עצמה.

המצב היה מעט טוב יותר לגבי חוזים דחופים וקצרי מועד. ב-1 בפברואר 1719 חתם מינהל הבנאט חוזה עם וולף שלזינגר לאספקת שלושת אלפים מידות (modius, Metze) חיטה וחמש מאות מידות שעורה לבנאט. תוקף החוזה הותנה בכך שההזמנה תגיע ליעדה עד 24 במארס אותה שנה, כלומר תוך פחות מחודשיים, בעונה שבה סערת או קרח בנהרות היו תופעה שכיחה. במקרה זה הובטחו לשלזינגר תשלומים סדירים במזומנים מדי שלושה חודשים, וסילוק החוב בתוך שנה.⁴⁷

הובלת האספקה ליעדיה השונים נעשתה בדרך כלל על חשבון הספק ובאחריותו. ואולם, גם כאן ישנן חריגות כאשר מדובר באספקה על פי צווים או חוזים דחופים. כאשר הורה הכתר לאופנהיימר באפריל 1719 להעביר בהקדם האפשרי כמות מסוימת של אספקה לכמה מחסנים באגר, בסולנוק ובסגד, והאחרון דיווח על קשיים בהשגת כלי התחבורה הנחוצים, נדרשו כמה מן המחוזות לספק לו, או לאנשיו המוסמכים, את העגלות הנחוצות, תמורת תשלום מקובל במזומנים. אף שהעגלות סופקו בתשלום, היה בצו זה משום הטלת עול נוסף על כתפי האוכלוסייה. הכתר היה מודע לכך, והבטיח כי 'כפיצוי על עול זה תינתן נחמה מסוימת'.⁴⁸

בחוזה הנזכר בין מינהל הבנאט לשלזינגר בעניין אספקת הדגנים, חולק עול ההובלה והסיכון בין הספק לרשויות: עד פץ' הוביל שלזינגר את החיטה על חשבוננו, כשהוא דואג להשגת כלי השיט המתאימים. גם מפץ' למוהאץ' הועברה החיטה על חשבוננו ובאחריותו, אבל רק לאחר שמשרד האוניות (Schiffamt) בבודה סיפק לו את האוניות הדרושות. ממוהאץ' עד מפנצ'ובה הועברה החיטה עדיין על חשבוננו, אבל האחריות – כלומר הסיכון – עברה למינהל הבנאט, ולצורך זה נתלווה לנציגו של הספק בקטע זה של הדרך קצין ממינהל הבנאט. מפנצ'ובה הועברה החיטה באונייה על חשבון הבנאט. את השעורה הזמין שלזינגר לווינה, לאחר שמשרד האוניות סיפק לו את האוניות והמשרתים (Knechte) הנחוצים על חשבון מינהל הבנאט.⁴⁹

(ב) חוזי אספקה בין יהודים מקומיים לגורמים בשטח: קומיסריאט המלחמה לא סיפק חלק גדול מן המצרכים שנדרשו ליחידות ולמבצרים. החשובים שבמצרכים הללו היו: בשר ויין, בד לצרכים שונים, נרות ועצים להסקה ולבנייה.

46 שם, עמ' 176–180.

47 שם, עמ' 253–255.

48 שם, עמ' 265–266.

49 שם, עמ' 254.

את הבשר והיין היה על החיילים לרכוש בעצמם ממשכורתם.⁵⁰ כדי להבטיח לחייליהם אספקה סדירה וכדי לממן הוצאות אחרות שהוטלו עליהם, החכירו מפקדים מקומיים, בפרט במבצרים, את הזכויות לאספקת בשר ויין לחייליהם.⁵¹ תמורת דמי חכירה שמנים, שהועברו למפקד או לקצין האספקה במקום, יכלו יהודים להתגורר באדמתו של המפקד ולספק את צורכי חייליו. בתמורה לכך אמור היה המפקד להגן על המונופול שלהם ולמנוע מספקים אחרים את האפשרות למכור מצרכים אלה לחייליו.⁵²

לעתים נערכו חוזים אלה בין המפקד המקומי ליהודים ללא כל מעורבות של האוצר, אך במקרים אחרים, כמו במבצרי ראב וליאופולדשטאט, נחתמו החוזים בין היהודים לנציגי לשכת החצר ואושרו על ידי הלשכה בווינה, והיהודים אף קיבלו את חסות הלשכה ואת הגנתה לפעילותם. חוזים אלה נחתמו לרוב לתקופות של שלוש שנים והוארכו מעת לעת.⁵³

גם אספקת בד, נרות ועצים הוחכרה לעתים לספקים יהודיים ואחרים,⁵⁴ אך לעתים רכשו קציני האספקה של היחידות מוצרים אלה ישירות מן הסוחרים.⁵⁵

(ג) אספקה בימי מלחמה: הבעיה העיקרית בימי מלחמה היתה הגידול הבלתי צפוי בהוצאות, שלא היה להן כיסוי תקציבי, ומחסור במזומנים ביחידות השונות. במצב זה היו היחידות שנזקקו לתוספת אספקה תלויות ברצונו הטוב של הספק, שכן לא יכלו לשלם לו במזומנים וגם לא להסדיר ערבויות לתשלום החוב בעתיד.⁵⁶ הספקים היהודיים היו מוכנים להעביר אספקה גם בתנאים אלה, באשראי ותוך סיכון גבוה שהכסף יוחזר באיחור או שלא יוחזר כלל. כך סיפקו יצחק וסימון הירשל את מחסורן של היחידות במבצרי ראב וליאופולדשטאט במהלך מרד רקוצי,⁵⁷ וכך סיפקו יצחק שוואב ולב אולם את מחסורו של מבצר בלגרד בשנת 1717,⁵⁸ כשהם סומכים רק על הבטחתם של המפקדים במקום. הסיכון השתלם בדיעבד, כאשר יצחק הירשל והשותפים אולם ושוואב זכו בפריבילגיות נרחבות

50 מערכות (לעיל, הערה 1), א, עמ' 285; מיינרט, אירופה (לעיל, הערה 5), עמ' 146.

51 מיינרט, אירופה, שם, עמ' 160; מיינרט, הונגריה (לעיל, הערה 3), עמ' 222; מונומנטה, ג, עמ' 589.

52 מחוז ביהאר התלונן כנגד מפקד גרוס־ורדיין שגירש את הקצבים שביקשו למכור את עדריהם ואפשר ליהודים שבחסותו לסחור ביריד כשהוא מגן עליהם בכוח מזוין: מונומנטה, ג, עמ' 806–807. לעומת זאת התלוננו חוכרי אספקת הבשר והמשקאות לליאופולדשטאט על שאין איש מגן עליהם כנגד נשות החיילים המביאות למבצר יי"ש ומוכרות אותו, תוך פגיעה בהכנסותיהם (ובזכות המונופול שלהם): שם, עמ' 601.

53 מונומנטה, ג, עמ' 621–622.

54 שם, עמ' 469, 713–712; שם, ז, עמ' 718.

55 גבהארדט, קצין האספקה של מבצר ליאופולדשטאט, מונה בין תפקידיו רכישת עץ ונרות לצורכי השומרים במבצר: מונומנטה, ג, עמ' 602.

56 מערכות (לעיל, הערה 1), א, עמ' 284; שם, ח, עמ' 59–60; שם, יא, עמ' 45.

57 מונומנטה, ב, עמ' 406, 412–411; שם, ג, עמ' 6–7, 13–14, 200–204.

58 מונומנטה, ג, עמ' 217–218.

תמורת שירותיהם,⁵⁹ וסימון הירשל זכה בחכירה משתלמת.⁶⁰ במסגרת הסכם החכירה קיבל סימון הירשל על עצמו לשלם למפקד המבצר גם את הסכום שהגיע לו עבור שבעה-עשר החודשים שקדמו לחתימת החוזה. הסכום הוחזר לו בדרך דומה לזו שבה שולמו חובות האוצר לאופנהיימר: כנגד מקצת חובו קיבל כמות מסוימת של יין שהפקיעו כוחות המבצר מנכסי אציל מורד, וכנגד יתרת חובו קיבל זיכיון לכספים שהיו עתידים להתקבל ממכסת המס של הבאנוס של מוראביה בשנת 1710.⁶¹

(ד) אספקה למחסנים: אספקה זו נעשתה בחלקה על פי חוזים בין יהודי החצר לקומיסריאט המלחמה, כמתואר לעיל, אם חוזים תקופתיים, אם צווים דחופים במקרה של מחסור מזדמן, ואם בדרכים אחרות.⁶² כאמור לעיל, צריך היה כל מחוז להעביר למחסנים שבשטחו מכסת חיטה מסוימת. לעתים גבו המחוזות את החיטה בעין, בשיטת המעשר, והעבירוה ישירות למחסנים, אך לעתים לא היתה ברשותם החיטה הנדרשת והם נאלצו לרוכשה בכסף מלא. קשה במיוחד היה המצב בעתות מחסור, כאשר קשה היה להשיג את החיטה, ומחיריה גאו עקב המחסור ומעשי הספרות הנפוצים.

בתקופת מרד רקוצי הברית הספק יצחק הירשל כמות גדולה של חיטה משטח האויב, ומסכום זה שילם את חובו של מחוז ראב למחסן.⁶³ נוהל זה ודאי לא היה בלעדי לעתות חירום: אותם ספקים יהודים, שסיפקו חיטה למחסנים כספקי-משנה של אופנהיימר או כעצמאים, הם אלה שסיפקו גם את מכסות החיטה של המחוזות; הם קיבלו את התמורה בכסף או ביבולים הבאים, ששוב סופקו לצורכי הצבא. לאחר המרד הופקדה האספקה למחסנים שבראב, בווספרם ובאלבה-רגיה בקביעות בידי של יצחק הירשל,⁶⁴ לשביעות רצונו המלאה של הכתר. בשנות המלחמה בתורכים, 1716–1718, מוזכרים ספקים יהודים שסיפקו למחסני המשמרות בליאופולדשטאט ובסרד,⁶⁵ ולאחריה מוזכרים יהודים הקונים חיטה בעבור המחסנים בפרסבורג ובמקומות אחרים.⁶⁶

גם במקרה של הטל האספקה המיוחד שהוטל על מחוז פשט, לספק 112 מידות שיבולת שועל למשלחתו של פון-אטינג, לא היתה הכמות הנדרשת בידי המחוז, והוא לא יכול היה להשיגה אלא מידי של שמואל בירגל; ואכן, על סמך הבטחת סגנו של ראש המחוז (vicecomes; ראה נספח ב) להשיב את הסכום, ספק בירגל את הכמות באשראי. בשנת

59 שם, עמ' 202–204, 217–221. דיון מפורט בנושא הפריבילגיות והחסות ראה בפרק ה של עבודת הגמר (לעיל, הערת הפתיחה).

60 מונומנטה, ב, עמ' 428–430.

61 שם, עמ' 429.

62 ראה לעיל, מכסת אספקה למחסן.

63 מונומנטה, ג, עמ' 220–201.

64 שם, עמ' 203.

65 שם, עמ' 181.

66 שם, עמ' 276.

1708 הוציא הקיסר צו המורה למחוז פשט להשיב לבירגל את ערך שיבולת השועל בעין או בכסף, על פי ערך השוק בעת התשלום.⁶⁷ בשנת 1712 עדיין ציפה בירגל להשבת חובו.⁶⁸

כיצד יכלו היהודים לספק חיטה ומספוא כאשר אחרים לא יכלו להשיגם? ללא ספק נבע הדבר מנוהגם של היהודים לערוך קניות סיטוניות באסמים, ולשמור לשעת כושר את כמויות הדגנים הגדולות שרכשו. לעתים קנו את היבולים מראש, עוד בטרם הגיעו לאסם, ולעתים קנו את תכולת האסמים במלואה. צו קיסרי משנת 1736 מלין על ש'היהודים באזורים שונים של ממלכת הונגריה קונים את כל מלאי שיבולת השועל, ולכן נמנע לא רק מקציני האספקה שלנו לקנות שיבולת שועל במחיר הוגן, אלא גם מתושבי הממלכה; כאשר נחוצה שיבולת שועל לסוסי הצבא העובר, הם צריכים לקנות אותה במחיר גבוה מדי מאותם היהודים'.⁶⁹

הנפגעים העיקריים מתופעה זו היו המחוזות, שהתקשו לספק את מכסות הדגנים למחסנים ולצרכים האחרים ונאלצו לרוכשן במחיר מופקע. המחוזות ניסו להילחם בתופעת הקניות המוקדמות בכל כוחם, ולעתים אסרו כליל קניית חיטה ושיבולת שועל מאסמים, כדי למנוע רכישת כמויות גדולות בבת אחת ולא לאץ את הקונים להגביל את עצמם לכמויות הקטנות המגיעות לשווקים.⁷⁰ בנוסף לכך אסר הדיאט ההונגרי גם רכישת מוקדמת של חיטה בשווקים ציבוריים. אכיפת איסור זה הוטלה על הרשויות המקומיות והיתה ככל הנראה קשה ביותר לביצוע.⁷¹

האיסורים שהטילו המחוזות פגעו מיד בפעילותם של ספקי הצבא היהודים: באוקטובר 1715 התלונן אופנהיימר שעקב איסור על מכירת חיטה ושיבולת שועל במחוזות אחדים, אין הוא יכול לספק את הכמויות שביקש קומיסריאט המלחמה שיעמיד לרשות החיילים והסוסים.⁷² עם פרוץ המלחמה בתורכים בקיץ 1716, הוציא קרל ה-7 איסור כללי על קנייה מוקדמת מאסמים, במטרה מוצהרת לעודד בכל דרך את קניית האסמים לצורכי הצבא.⁷³ נוצר אפוא ניגוד אינטרסים בין הגורמים השונים האחראים לאספקה: קנייה מוקדמת מאסמים אפשרה לספקים היהודים לממן בעלות נמוכה יותר את רכישת הדגנים לצורכי הצבא, אך היא הקשתה על המחוזות ועל קציני האספקה, שרצו אף הם לרכוש את הדגנים ישירות מן היצרנים.

המחוזות לא חדלו מתלונותיהם, וטענו שהיהודים מנצלים את הקניות המוקדמות לא רק לסיפוק צורכי הצבא אלא גם למטרות ספסרות. הלשכה ניסתה לענות על חשש זה על ידי הטלת פיקוח הדוק על הקניות: היהודים שנדרשו לקנות חיטה למחסני האספקה צידו

67 מונומנטה, ב, עמ' 414-415.

68 מונומנטה, ג, עמ' 26-28.

69 שם, עמ' 737.

70 שם, עמ' 114.

71 שם, עמ' 277.

72 שם, עמ' 114.

73 שם, עמ' 169-170.

באישורי מעבר מיוחדים, שבהם צוינה כמות החיטה הנדרשת למחסנים, וכך ביקשה הלשכה למנוע כל אפשרות לנצל את הקניות לצורכי הכיס הפרטי. ואולם, הלשכה סירבה להיענות לבקשת המחוזות לאסור פעילות זו של היהודים והורתה שלא להפריע לסחר זה, שהיה מרכיב חיוני באספקה לצבא.⁷⁴

בשנת 1736, כנראה עקב חידוש העימות עם התורכים, הוציא הקיסר צו מחמיר שגזר על הקונים למטרות ספרות קנס של 10% מערך הקנייה. מן האיסור נפגעו כמובן דגי הרקק: מוזכר יהודי מאסטרסגום שקנה ארבעים מטרטות (metreta; כ-9 גלון אנגלי) שיבולת שועל, כמות מגוחכת לעומת אלפי המטרטות של חיטה ושיבולת שועל שקנו ספקי הצבא המוסמכים.⁷⁵

(ה) אספקה למבצרים: עד ראשית המאה הי"ח לא חל כל שינוי בדרכי האחזקה המסורתיות של מערך המבצרים ההבסבורגי. המבצרים הוחזקו בשלוש דרכים עיקריות: (1) המעשר שגבו מן האוכלוסייה כ-*contribuciones* הועבר לעובר לשימוש צוותי המבצרים.⁷⁶

(2) המבצרים אורגנו כדומיניות אדנותיות (*Gutsherrschaften*). ההכנסות מן הכפרים שהיו סביבם או שיושבו זה לא מכבר, ועסקו בעיקר בגידול דגנים, כרמי יין ובקר, נכנסו לקופתם ושימשו לכלכלת צוותיהם ולבניית ביצוריהם. את עודף ההכנסות, מן המבצרים שהדומיניות שלהם נשאו רווחים נאים, העבירה לשכת החצר למבצרים שהכנסות הדומיניות שלהם נפלו מצורכי כלכלתם.⁷⁷

ככל אדון פיאודלי או כנסייתי גבו גם המבצרים מס דרכים (*telonium*) מן העוברים בנחלתם, והחכירו את זכויות האספקה לצוותי המבצר תמורת דמי חכירה נאים.⁷⁸ אלה היו מקורות הכנסה נוספים על ההכנסות מפעילות חקלאית. אין מדובר כאן בשרירות לב של המפקדים, כפי שסובר מיינרט,⁷⁹ אלא בנהלים שאישרה והסדירה לשכת החצר, כדרך לגיטימית, על פי השקפתה, למימון הוצאות המבצרים.⁸⁰

(3) האצולה והכמורה מימנו על חשבונן בנייה, שיפוץ והחזקה של מבצרים.⁸¹ דוגמה בולטת לכך היא מעורבותו של הארכיבישוף מאסטרסגום בחיזוק ביצוריהם של המבצרים באסטרסגום ובנויהויזל.⁸²

74 שם, עמ' 276-277.

75 שם, עמ' 736-737.

76 קיש (לעיל, הערה 7), עמ' 182.

77 קיש, שם, עמ' 182-183.

78 מערכות (לעיל, הערה 1), א, עמ' 204; וראה דיון מפורט בפרק ג של עבודת הגמר (לעיל, הערה כוכבית).

79 מיינרט, אירופה (לעיל, הערה 5), עמ' 160; הנ"ל, הונגריה (לעיל, הערה 3), עמ' 222.

80 ראה להלן.

81 קיש (לעיל, הערה 7), עמ' 180.

82 שם, שם.

לא תמיד ענו הכנסות אלה על הצרכים, ולעתים נאלץ האוצר להוסיף עליהן מקופתו.⁸³ במיוחד נקלעו המבצרים למצוקה בימי מלחמה, כאשר נדרשו להחזיק כוחות גדולים מהרגיל, ולעומת זאת ירדו הכנסותיהם עקב מצב המלחמה וההרס שנגרם בעקבותיה. בתקופת מרד רקוצי השתדל הצבא להעביר אספקה למבצרים, שרבים מהם עמדו תחת מצור כבד של המורדים, ורבים עוד יותר נפלו לידי המורדים לאחר שכילו את מלאי המזון והתחמושת שהיה ברשותם.⁸⁴ המרד הבליט את נקודות התורפה של דרכי האספקה הקיימות, והדגיש את חשיבותו של מערך ספקים יציב העומד ברשות עצמו, כמו מערך ספקי הצבא היהודים, שמילאו בתקופת המרד תפקידים חיוניים.⁸⁵ בעיצומו של המרד נעשה לראשונה ניסיון לשנות את השיטה הקיימת ולהכניס גורם חדש: בשנת 1705 חזר עמנואל אופנהיימר, לשלוש שנים, את האספקה לחמישה מבצרים חשובים: פרסבורג, ראב, קומורן, אסטרגום ובודה ולשלוחותיהם.⁸⁶ אופי החוזה היה כפי שתואר לעיל: אופנהיימר קיבל זיכיונות להעברת מכסות המס של המחוזות, בכסף או בחיטה, והעביר את האספקה הנחוצה למבצרים. במידה שלא היה די בכמויות שהועברו, הוא נדרש לעתים בתוקף צווים מיוחדים להעביר כמויות אספקה נוספות. בשנת 1709 קיבל עליו לזר הירשל משימת אספקה זו,⁸⁷ ובשנת 1715 חזר אופנהיימר וחזר את האספקה למבצרים.⁸⁸ ככל הנראה היתה בחצר שביעות רצון מהסדר זה, שכן הוא הורחב למבצרים נוספים: אסג, סגד ופטרורדיין.⁸⁹ במסגרת חוזה זה מסר אופנהיימר לסוכניו לב אולם ויצחק שוואב את האספקה לבודה ולמבצרים הדרומיים. בשנת 1717, עם כיבוש בלגרד, דאגו השניים לספק את צורכי המבצר בבלגרד שסבל מחסור קשה ביותר, ובעקבות זאת נענה הקיסר לפנייתם להעניק להם חסות אישית מיוחדת.⁹⁰ פעילותם של שוואב ואולם בבלגרד מצביעה על יתרונותיו של מערך הספקים היהודיים: כאשר הסדרי אספקה אחרים התמוטטו, שימש הספק היהודי כתובת לפעולה מהירה ובלתי שגרתית, מעבר למסגרת החוזים הסדירים. כך פעלו סימון ויצחק הירשל במרד רקוצי, כאשר העבירו אספקה למבצרי ראב וליאופולדשטאט בעת מחסור, וכך פעלו סוכניו של אופנהיימר בעת המלחמה בתורכים. יחד עם הצבא נעו הספקים היהודיים דרומה ועמדו לשירות המפקדים בשעת חירום.

83 שם, עמ' 183.

84 על מצבם הקשה של המבצרים בכלל ובתקופת מרד רקוצי בפרט, ראה: מערכות (לעיל, הערה 1), א, עמ' 204; שם, ו, עמ' 91; שם, ז, עמ' 75; שם, ח, עמ' 60–61; שם, ט, עמ' 55; שם, י, עמ' 69.

85 תיאורתי בפירוט פעילות זו בפרק א של עבודת הגמר (לעיל, הערה כוכבית).

86 מערכות (לעיל, הערה 1), ז, עמ' 491; גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 187.

87 מערכות, שם, יא, עמ' 44; גרינולד, שם, עמ' 270–271.

88 מערכות, שם, טז, עמ' 77; גרינולד, שם, עמ' 187–188.

89 גרינולד, שם, עמ' 187–188.

90 מונומנטה, ג, עמ' 221–222. דיון מפורט בנושא החסות ראה בפרק ה של עבודת הגמר (לעיל, הערת הפתיחה).

ואולם, בסך הכל מדובר כאן בחלק קטן ממבצרי הונגריה, הנמצאים כולם על 'קו אספקה' אחד – לאורך הדנובה, וניתן היה להעביר אליהם אספקה בקלות יחסית על פני הנהר. מרבית המבצרים לא נהנו מהסדרים של אספקה מרכזית.⁹¹ אמנם, עם הקמת המחסנים לצדם של מרבית המבצרים, יכלו להשתמש בשעת מצוקה במלאי המחסנים, אך עדיין נפלה עיקר האחריות לכלכלת המבצרים על מפקדיהם או על קציני האספקה שלהם. דם פעלו כאדוניה של דומינה פיאודלית, כפי שהיה במאות הקודמות, והשתמשו בחיילים שעמדו תחת פיקודם כפי שהשתמשו אדוני הנחלות בצבאותיהם הפרטיים.

מבצר ליאופולדשטאט יכול לשמש דוגמה לשיטת כלכלה מעין זו. בימי מרד רקוצי השתדל הצבא להעביר אליו אספקה מבחוץ, אך בימי שלום היו מקורות הכנסתו כדלהלן: (א) מסים – המבצר קיבל כספים ממכסות המס של הבנאט של מוראביה.⁹² (ב) מסי דרכים – המבצר חלש על נהר הוואג וגבה מס מעבר (telonium) מכלי השיט העוברים בו, וכן מן העוברים על פני הגשרים מגדתו האחת של הוואג לאחרת.⁹³ (ג) החכרת זכויות: המבצר החכיר את הזכות לספק בשר ומשקאות לחייליו ליהודי סימון הירשל. כמו כן הוחכרה ליהודי גביית ה־telonium מכלי השיט בוואג.⁹⁴ בשנת 1721 תפסו את מקומו של סימון הירשל שני חתניו, יעקב מוזס וגבריאל וולף.⁹⁵ בשנת 1728 הוחכרה להם גם גביית המס על המעבר בגשרים.⁹⁶ (ד) למבצר היו צמודים כמה כפרים שנמסרו בשנת 1695 כמשכון לאציל סימון פורגאץ, תמורת תמיכתו במליציה של אסטרגום.⁹⁷ פורגאץ היה זכאי להנות מהכנסות הכפרים. לאחר כיבוש ניטרה מידי כוחותיו של רקוצי בשנת 1708 והתבססות הצבא ההבסבורגי באיזור, הופקעו הכפרים מידי פורגאץ, ששירת בשורות המורדים, ונמסרו בחכירה ליהודי סימון הירשל, תמורת אלף פלורין לשנה.⁹⁸ מהכנסות אלה אמור היה קצין האספקה של המבצר לממן לא רק את החזקתם השוטפת של המבצר וצוותו, אלא גם את עבודות הבניין והשיפוצים שנערכו בו.⁹⁹

ראוי לציין, כי למרות המתכונת הפיאודלית של כלכלת המבצר, נשמרה חזות העין של פעולת מדינה: חוזי החכירה נחתמו בין החוכרים היהודים לבין לשכת החצר, ולא מפקד המבצר, ואף לא קצין האספקה שלו או רשות צבאית כלשהי, היו צד פורמלי להסכם. הלשכה היא שדנה רשמית בגובה דמי החכירה, בסדרי התשלום, בהפחתות ובניכויים

91 מערכות (לעיל, הערה 1), א, עמ' 283; שם, ט, עמ' 55.

92 מונומנטה, ב, עמ' 429.

93 מונומנטה, ג, עמ' 597.

94 שם, עמ' 15.

95 שם, עמ' 592.

96 שם, עמ' 592, 597.

97 חוזה ההחכרה לפורגאץ מצוי ב־Hofkammerarchiv, וינה, אוסף Kontrakte & Reverse, כרך B, פריט 302.

98 מונומנטה, ב, עמ' 428–430. העותק המקורי מצוי באוסף הנ"ל, כרך B, פריט 699.

99 מאתיים פלורין מדמי החכירה השנתיים יוחדו לעבודות הביצורים: מונומנטה, ג, עמ' 599.

השונים.¹⁰⁰ ואולם, בפועל נמסרו דמי החכירה ושאר ההכנסות ישירות מידי החוכרים לידי קצין האספקה של המבצר.¹⁰¹

סכומי המס שנגבו בתחנת המס של המבצר היו גבוהים ביותר: 24 קרויצר לכל כלי שיט העובר בנהר או מרכבה העוברת בגשרים (כשכר שני ימי עבודה של פועל בלתי מקצועי),¹⁰² 12 קרויצר לכל שור שהובל למכירה על פני הגשרים (שהצטברו לכלל סכומים ניכרים ביותר בהתחשב בכך שהשוורים הובלו בעדרים), וסכום מסוים גם להולכי רגל.¹⁰³ למעשה הוטל כאן על האוכלוסייה עול נוסף, אם גם עקיף, למימון הצבא.

רבות היו המחאות מצד הרשויות בהונגריה, הן כנגד גובה הסכומים, הן כנגד הגבייה עצמה. רשמית היו גביות כאלה אסורות, ובפרט כאשר מדובר בחוכרים יהודים, שכן על פי חוק משנת 1630, שחודש פעמים אחדות, נאסר על יהודים לשמש כגובי telonium.¹⁰⁴

בשנת 1723 הוסיף הדיאט סנקציה חדשה וקבע, שבמקום שבו משמש יהודי כטלוניאטור, פטורים העוברים ורשבים מן התשלום.¹⁰⁵ שוב ושוב ביקשו הלשכה ההונגרית, הקנצלריה והמועצה המלכותית ההונגרית מלשכת החצר להרחיק את היהודים מתחנת ה־telonium ולבטל את גביית המס במקום, אם בתוקף העובדה שהגביות אסורות עקרונית ואם עקב כך שהחוכרים יהודים.¹⁰⁶ לשכת החצר הסכימה לכך שסכום הגבייה גבוה מדי, אך סירבה לסלק את החוכרים היהודים, משום ששום חוכר נוצרי לא היה מוכן לשלם דמי חכירה גבוהים כפי ששילמו היהודים.¹⁰⁷ בפועל גם סכום הגבייה נשאר בעינו.¹⁰⁸ הקיסר העדיף שלא להתערב ולהשאיר את הטיפול בעניין בידי הלשכה והרשויות בהונגריה. הרשויות בהונגריה לא יכלו להרחיק את החוכרים היהודים משום שהללו נהנו מחסות הלשכה,¹⁰⁹ וכך נשאר הכל כפי שהיה גם כשעלתה מריה־תרזה לשלטון. הקיסרית החדשה הסכימה אף היא עקרונית לכך שגביות כאלה אסורות ושיש להרחיק את החוכרים היהודים, אך העירה בסרקאזם בלתי מוסווה, שתשמח להוציא לפועל את סעיף 15 של הדיאט משנת 1723,

100 מונומנטה, ג, עמ' 592–595, 597–621, 622–844.

101 שם, עמ' 589–591.

102 בתביעת נזיקין שהוגשה בשנת 1730, נזכר שכר של 15 קרויצר ליום לספנים שנשכרו בהונגריה (מונומנטה, ג, עמ' 626). נתונים מפורטים יותר לגבי השכר המקובל באותה תקופה, ראה: A.F. Pribram, *Materialen zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich*, Wien 1938, I, pp. 348 ff. (יש להביא בחשבון שהשכר המקובל בהונגריה היה נמוך מן השכר המקובל בווינה).

103 שם, עמ' 476, 598.

104 מונומנטה, ב, עמ' 446–448.

105 מונומנטה, ג, עמ' 855.

106 שם, עמ' 476–477, 608–609, 648–649, 650, 846–847, 849–851.

107 שם, עמ' 650.

108 בשנת 1740 גבו החוכרים מספינותיו של האציל אילשהאזי 24 קרויצר, סכום זה לזה שגבו תמיד:

מונומנטה, ג, עמ' 846.

109 שם, עמ' 609.

כאשר יקיימוהו גם אדוני נחלות אחרים בהונגריה, כמו הארכיבישוף של אסטרגום, שטרם חדלו מגביית מס מן העוברים בנחלותיהם.¹¹⁰

מאז כיבושה של הונגריה כולה מידי התורכים עשו אפוא השלטונות ההבסבורגיים מאמצים לארגן מערך אספקה יעיל ככל האפשר, וגילו נכונות מסוימת לאמץ דרכי פעולה חדשות לשם כך: הקמת מחסנים שהחזיקו מלאי קבוע לשעת חירום, והתקשרות עם מערך קבוע של ספקים לצבא. מצב זה פתח כר פעולה נרחב בפני יזמים יהודים ברמות שונות לשיתוף פעולה עם הצבא. ואולם, החידוש היה רק בהבטים מסוימים של דרכי האספקה, ואילו דרכי המימון המסורתיות נשארו בעינן. אמנם הוקם בווינה בנק ממלכתי, שהעניק גיבוי טוב יותר להתחייבויות האוצר כלפי אופנהיימר וספקים אחרים, ואפשר את תקומתה של הפירמה לאחר התמוטטותה בשנת 1703,¹¹¹ אך החזקת הצבא בהונגריה נשענה עדיין במידה ניכרת ביותר על כתפי האוכלוסייה המקומית. גם את הסדרת המימון נמנע הכתר, ככל שרק ניתן, מלקחת על עצמו: הספקים גבו את מכסות המס ישירות מן המחוזות, על פי כתבי זיכיון עוברים לסוחר, וקציני האספקה של המבצרים והיחידות גבו את ההכנסות המגיעות להם ישירות מן החוכרים או מן האוכלוסיה, מבלי שהאוצר ייטול חלק בגביית הכספים ובהקצאתם מחדש. גם כאשר ההסדרים לא פעלו כהלכה והמערכת התמוטטה, כפי שקרה עם מותו של שמואל אופנהיימר והתמוטטות חברתו, נמנע הכתר מהתערבות כספית, ורק בלחצם הכבד של הנושים העביר לחברה את כספי הבנק הממלכתי החדש. מצב זה לא השתנה עקרונית לא בימי יוזף ה' ולא בימי קרל ה'6, וגם בראשית שלטונה של מריה-תרוזה עדיין עמד בעינו.

ב. מערך הספקים ודרכי פעולתם

1. הקשרים ודרכי המימון

הקבוצה החשובה והבולטת ביותר בין ספקי הצבא בהונגריה היתה זו של בני חוגם של אופנהיימר וורטהיימר, יהודי החצר מווינה. מערך הספקים בהונגריה כלל את יהודי החצר ואת הספקים האחרים, שפעלו לעתים כפקטורים של יהודי החצר ולעתים כעצמאיים. בכל מקרה לא פעלו הספקים כשכירים של יהודי החצר אלא כאנשי עסקים עצמאיים, בעלי מקורות הכנסה, מקורות מימון ומערכת קשרים משלהם, המתקשרים עם יהודי החצר לצורך ביצוע עסקאות משותפות. ספקי-המשנה לא היו קשורים דווקא ליהודי חצר מסוים: האחים קפיש, למשל, ששימשו פקטורים של עמנואל אופנהיימר, עמדו בקשרים גם עם וולף ורטהיימר.¹¹² שמואל בירגל, פקטור אחר של שמואל אופנהיימר

110 שם, עמ' 849-850.

111 גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 154 ואילך.

112 מונומנטה, ג, עמ' 483.

ושל בנו עמנואל אחריו,¹¹³ פעל גם כסוכן-משנה של סימון מיכל,¹¹⁴ הקשור מצדו הן עם אופנהיימר והן עם ורטהיימר.¹¹⁵

הקשר שבין יהודי החצר לספקים בהונגריה היה משני סוגים:

(א) קשר שבין קבלן ראשי לקבלני-משנה: יהודי החצר מקבלים על עצמם התחייבות כלפי מחלקות החצר או גורמים אחרים, והם מעבירים לספקי-המשנה הן את חובת ביצוע המשימה והן את מקור המימון לביצועה.

באופן זה העביר אופנהיימר לספקים הפועלים בשטח את האסיגנציות הממשלתיות, דהיינו הזיכיונות לקבלת מכסות המס של חבלי ארץ שונים, ותמורת סכום המס שהם זכאים לקבל לידיהם התחייבו הספקים למלא אחר התחייבויותיו של אופנהיימר להעביר אספקה לצבא.¹¹⁶

הזיכיונות יכולים להתייחס גם להתחייבויות של אנשים פרטיים. כך העביר לב אופנהיימר למרקוס הירשל את זכותו בחוזה שחתם עם מוכס מס-השלושים (מס בגובה החלק השלושים מערכה של כל סחורה מיובאת) של טוקאי, מיכאל ויצן, שעל פיו אמור היה ויצן להעביר לידיו מאה כדי יין טוקאי או לפצותו בתמורתם בסך 10,500 פלורין.¹¹⁷ במקרה אחר העביר יהודי החצר אברהם שפיצר מאה פלורין לידי מוכס מס-השלושים בפץ', על מנת שסכום זה יימסר בתוך חודש לידי הפקטור שלו, יצחק מיכאל מרכניץ.¹¹⁸ יש להניח שבדרך זו הועברו גם סכומים גדולים הרבה יותר.

במקרים מסוימים השתתף ספק-המשנה במימון, ואז נשאה קבלנות המשנה אופי של שותפות. נראה כי מצב כזה שרר בפעילותם המשותפת של יהודי החצר סימון מיכל והספק שמואל בירגל. גרינולד מציין, שהשניים סיפקו את צורכי הארטילריה למחסני הנשק בפרסבורג בשותפות.¹¹⁹ ואולם, אם הוצא חוזה זה לפועל על פי דוגמת איסוף פסולת הארטילריה והתחמושת (ראה לעיל), הרי שבירגל הוא זה שעסק בהוצאת החוזה לפועל, ואילו שותפותו של סימון מיכל היתה בעיקר במימון ובהענקת החסות לבירגל, כדי שיוכל להנות מן הפריבילגיה של מיכל.¹²⁰ כמובן, חלוקת תפקידים זו אינה מוציאה מכלל אפשרות שבירגל היה שותף גם במימון.

(ב) קשר שבין לווה למלווה: יהודי החצר הלוו כספים לספקים כנגד ערבון או שטרי חוב למיניהם. במקרה של עיקול בית השיק לאחים קפיש, הציג אותם וולף ורטהיימר כ'חייבים' (debitores) שלו.¹²¹ במקרה אחר התלונן הספק יצחק נתן

113 גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 311–312.

114 מונומנטה, ג, עמ' 8.

115 גרינולד, שם, עמ' 187, 238.

116 ראה לעיל, פרק-משנה א.

117 מונומנטה, ג, עמ' 660–662, 667.

118 שם, עמ' 311–313.

119 גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 312.

120 ראה לעיל, פרק-משנה א.

121 מונומנטה, ג, עמ' 483.

אופנהיימר שביתו שבשטח מבצר פרסבורג עוקל עקב חובו לזוסמן אופנהיימר, על פי בקשתה של סיבילה לב אופנהיימר, כנראה רעייתו של לב אופנהיימר, אחיינו של עמנואל.¹²²

בהונגריה לא היו בנקים ממוסדים והפעילות הבנקאית היתה פעילות משנית של הסוחרים.¹²³ מקורות המימון האפשריים היו הלוואות של אנשים פרטיים או של חברות שהתאגדו במיוחד למטרת השקעות, או של חברות מסחר רגילות. פעולתם של יהודי החצר דומה לפעולתן של חברות אלו.

יהודי החצר יכול היה למסור לספק כסף מזומן או שטרי חליפין (Wechselbriefe), שהינם שטרי התחייבות עוברים לסוחר, מעין המחאות, שבהן מתחייב אדם מסוים למסור למסר השטר סכום נקוב בתאריך מסוים. מכתבי חליפין נמסרו כנגד מזומנים או סחורות, והם היו אפוא סוג של שטר חוב. אדם יכול היה למסור כנגד מזומנים לא רק שטרי חליפין שהוא עצמו חתום עליהם, אלא גם שטרות שחתומים עליהם אחרים. בין שטרי החליפין שסחרו בהם הספקים נמצאו שטרות של הגראף ניקולאס (מיקלוש) פאלפי, פלטין ממלכת הונגריה, של אצילים אחרים,¹²⁴ ושל סוחרים, כמו הסוחר הפולני תומס פנטון, ששטרות חליפין בחתימתו מסר לב אופנהיימר למוכס מטוקאי.¹²⁵ יש להניח שלשמו ולמעמדו של החתום היו השלכות על ערכו ואמינותו של שטר החליפין.

מבחינה משפטית היה זהה מעמדם של שטרי החליפין ושל כתבי הזיכיון: אלה ואלה נתפסו כהמחאות עוברות לסוחר המחייבות את החתום עליהן לפדותן למוסר השטר, ולא דווקא לאותו אדם שלידי נמסר שטר החליפין במקור. במקרים שבהם התעוררה מחלוקת היתה מגמת בתי הדין, ובפרט רשויות השיפוט העליונות והקיסר, לחייב את החתום על שטר החוב לכבד את חתימתו, ללא כל קשר למספר הידיים שעבר השטר ולאישיותו של הפודה, אשר לעתים לא הכירו כלל החתום על השטר ולא ידע כיצד הגיע השטר לידי.¹²⁶ המדינה הכירה אפוא בשטרות החליפין כסחירים וכמחייבים, והם שימשו אמצעי תשלום או ערבון נוח ובעל סיכונים נמוכים.

ואולם, כפי שכבר הוזכר, היו מקצת מקורות המימון שהעמידו יהודי החצר לזכות ספקי־המשנה מקורות בעייתיים: את מכסות המס קשה היה לגבות ולעתים הן התקבלו שנים לאחר המועד. תשלומים מן החצר אף הם שולמו לעתים באיחור ניכר. מצב זה חייב את ספק־המשנה למצוא מקורות מימון והכנסה משלו, מה גם שהוא לא פעל בשביל יהודי

122 שם, עמ' 674–676.

123 בשנת 1703 הגיש סימון מיכל בקשה להקים בפרסבורג בנק בשותפות עם לזר הירשל והרץ להמן, כדי לענות על הצורך הדוחק במוסד כזה בהונגריה. בשנת 1715 חזר על בקשתו. שתי הבקשות נענו בסירוב. ראה: מ' ברנט, 'תכניות כלכליות של יהודים בהונגריה במאה ה־18', יהודי הונגריה, בעריכת מ"א גונדה, י"י כהן ו"י מרטון, תל אביב 1980, עמ' 21–27; מונומנטה, ב, עמ' 358–359; שם, ג, עמ' 98–100.

124 מונומנטה, ג, עמ' 237–239.

125 שם, עמ' 661.

126 שם, עמ' 23–24, 36–39, 237–239, 347–350.

החצר בלבד, אלא לעתים התקשר עם המפקד המקומי באופן עצמאי ואף ניהל עסקים משל עצמו. מצב זה חייב את הספקים ללוות ולהלוות כספים גם בשוק הפרטי. בהעדרם של בנקים לא רק שהלוואות פרטיות היו מקור מימון הכרחי, אלא שהדרך היחידה לשמור על ערכו של כסף היתה השקעתו או הלוואתו בריבית. ואכן, הספקים היהודים לוו כספים מגורמים שונים: אצילים, מפקדי צבא, סוחרים ויהודים אחרים.

באפריל 1718, כאשר המלחמה בתורכים טרם הסתיימה, לוו הספקים השותפים הירשל יצחק ויוסף סימון אלפיים פלורין מקצין ה־Generalkriegscommissariatsamt והאחראי על המוצב בוורשוואר (Vörösvár), יוזף תיאודור פון אגנר, בריבית המקובלת של 6% לשנה, והתחייבו לשלם את ההלוואה כל רבע שנה. ההלוואה ניתנה, שלא כמקובל, לתקופת זמן בלתי מוגבלת, וכנראה עקב כך גם הערבויות היו יוצאות דופן: הלזים משכנו בידי המלווה ויורשיו אחריו את כל נכסיהם בהווה ואלה שייתוספו בעתיד, עד שיוחזר החוב כולו. על פי תנאי החוזה הסתלקו הלזים מכל טענת חסיון מסילוק החוב, מלבד מקרה של מרד או של שריפה.¹²⁷ הלוואה זו משקפת ללא ספק את קשיי המימון של הספקים ואת מצוקת האשראי שנגרמו כנראה עקב מצב המלחמה. את הקצין הכירו כנראה במסגרת פעילותם כספקים.

אותם שותפים לוו כספים גם מסוחר איטלקי שפעל בבודה, ברנטאנו מונטיצ'לי, ותמורתם מסרו למונטיצ'לי שטר חוב על סך 580 פלורנים שמועד פדיונו ב־24 בפברואר 1721. המועד הגיע והיהודים לא פדו את חובם, ומאחר שנמצאו באותה עת בבלגרד, הועבר העניין לטיפול של ה־Generalfeldkriegsauditoriamsamt, היא הרשות השיפוטית הצבאית העליונה, במטרה להפקיע נכסים שהחזיקו החייבים באותה עת בבלגרד. ואולם, יוסף סימון והירשל יצחק העבירו בחשאי את נכסיהם חזרה לבודה, והעניין הועבר לידי ה־Auditoriamsamt של בודה. בהליך מחודש אישרו היהודים את התחייבותם וביקשו לדחות את מועד פרעון החוב. בשנת 1731, עשר שנים לאחר מועד הפרעון, טרם סילקו השניים את חובם.¹²⁸

במקרה נוסף היו השניים מעורבים בעסקה משולשת: שטרי חליפין שמסרו למיופי כוחם ליבל הוליצר וולפגנג אבלס הוחרמו בידי הנושה של שני האחרונים יוסף אהרון. יוסף אהרון תבע מהירשל יצחק ומיוסף סימון לסלק לו את ערך שטרי החליפין כנגד החוב המגיע לו מהוליצר ומאבלס.¹²⁹ מכיוון שסימון והירשל היו כפופים, בהיותם יהודי חסות, למפקח מטעם לשכת החצר בבודה פון־צנג, פנה יוסף אהרון אליו. פון־צנג החרים בעבורו 160 צנטנר (Zentner, מאה ליברה) ממשלוח של דבש ששלחו השניים מבלגרד. הוליצר השלים את החוב במשלוח דבש נוסף.¹³⁰

127 שם, עמ' 216–217.

128 שם, עמ' 409, 610–611.

129 שם, עמ' 317–318, 324–325.

130 שם, עמ' 348–349.

בעסקה מורכבת אחרת היו מעורבים יצחק הירשל, יהודי החסות מראב, ופקטורית שלו, אווה לבין: אווה לבין הלוותה ליהודית פטרפי 3,600 פלורין וקיבלה תמורתם שני שטרי חוב, האחד של הברון אדם אמדי על אלף פלורין והשני של הרוזן ניקולאי פאלפי, פלטיין ממלכת הונגריה, על אלפיים פלורין, ובנוסף תכשיט כמשכון. אווה לבין העבירה את שטרי החוב ל'יהודי הראשי' (Oberjude או principalis) שלה – כלומר היהודי שבחסותו ומטעמו היא פעלה – יצחק הירשל, והירשל דרש שאת תמורת הסכום תעביר יהודית פטרפי או ילדיה ויורשיה לאדונו יוזף אסתרזאזי מגלנטה, בתמורה לחובותיו של יצחק הירשל לאדון. לא ברור מדוע לא העביר יצחק הירשל לאסתרזאזי את שטרי החוב עצמם, אך סביר שהאדון דרש את סילוק חובו במזומנים, ושטרי החוב יכלו לשמש את הירשל אך ורק כערבון. המשפחה סירבה לסלק את החוב והירשל הוציא צו הוצאה לפועל. לאחר זמן ביקשו הפונים לדחות את ביצוע הצו עקב סיבות שונות, בצינן שהירשל מחזיק עדיין בשטרי החוב ולפיכך יש לו ערובה מספקת לתשלום החוב.¹³¹ מעסקה זו מתברר שהירשל לוהה כספים מאסתרזאזי.

תפקידם של האצילים כמלווים היה שונה מזה של מלווים רגילים, בפרט כאשר מדובר היה באציל שהוא גם אדונו של היהודי. במקרה זה יכולה היתה ההלוואה, או ההשקעה, להיות מלווה במעורבות נוספת על ידי מתן חסות בצורות שונות. כך למשל פנה הנסיך מיכאל אסתרזאזי לקיסר בעניין חוב המגיע לנתינו יהודי החצר וולף שלזינגר,¹³² ששימש גם כפקטור שלו.¹³³ מאוחר יותר מינה שלזינגר את יצחק הירשל למיופה כוחו בממלכת הונגריה בעניין אותו חוב של יורשי הקולונל פאול בגושי.¹³⁴ יצחק הירשל היה אף הוא נתינו של משפחת אסתרזאזי,¹³⁵ וייתכן אפוא שבני משפחה זו היו מעורבים בצורה כלשהי בקשרים שבין שלזינגר ליצחק הירשל.¹³⁶ לא ידוע לי על קשרים עסקיים או כספיים בין שלזינגר להירשל, אבל סביר שייפוי הכוח ניתן על רקע קשרים כאלה, שכן

131 שם, עמ' 237–239. המונח 'יהודי ראשי' מתאר בדרך כלל יהודי בעל פריבילגיות הנותן את חסותו ומטיל את מרותו על פעילותם הכלכלית של יהודים נוספים. ראה: קסטנברג-גלדשטיין (לעיל, הערה 2), עמ' 164 והערה 20.

132 שם, עמ' 74, 207–208.

133 גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 284.

134 מונומנטה, ג, עמ' 482. ראה לעיל, פרק-משנה א של המאמר.

135 מונומנטה, שם, עמ' 237.

136 קסטנברג-גלדשטיין מתארת קשר משולש בין הנסיך שוורצנברג לנתינו, הסוחר אדם קאודר, שסיפק צמר למדים לצבא, ובתמורה שילם שמואל אופנהיימר את חובו של קאודר לנסיך. קסטנברג מעלה את האפשרות שהנסיך היה שותף סמוי בעסקיו של קאודר. בחומר שבידי אין כל ראיות לקשרים מן הסוג הזה בין אצילים לנתיניהם היהודים, והקשר היחיד הוא של הלוואת כספים של האציל לנתינו (או להפך). קסטנברג מסיקה שלשוורצנברג היו יחסים קרובים עם אופנהיימר, וזו הסיבה להתערבותו למען אופנהיימר בלישכה (קסטנברג [לעיל, הערה 2], עמ' 178). לעניות דעתי, סביר יותר שיחסים אלה נבעו מכך ששוורצנברג היה מגדולי המשקיעים בפירמה אופנהיימר. ראה: גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 151, רשימת נושי הפירמה אופנהיימר.

לרוב נהגו יהודי החצר להסמיך עורכי דין נוצריים לטפל בעניינים בעלי אופי משפטי,¹³⁷ ולא פקטורים יהודיים.

במקרים אחרים נשארה זהותם של המלווים עלומה: הספק והחוכר סימון הירשל מסר כספים וסחורות ללווים שונים וקיבל תמורתם שטרי חוב וערבויות לתשלום. את האחרונים מסר לידי נושיו במחוז ניטרה. כאשר הגיע מועד פרעון השטרות נעדר סימון הירשל מביתו, והחתומים על שטרי החוב סירבו לפדותם. הנושים פנו לקיסר וקיבלו צו המחייב את השופטים במחוז ניטרה לכפות על החייבים לפצות את נושיו של הירשל ולשלם את חובותיהם על פי תוכן שטרי החוב.¹³⁸ איננו יודעים דבר על נושיו של סימון הירשל, מלבד העובדה שהתגוררו במחוז ניטרה, שבו חי ופעל הוא עצמו.

ספק הסוסים סימון שווד מזכיר 'נושים יהודיים המתגוררים מחוץ לממלכת הונגריה',¹³⁹ מבלי לציין למי הכוונה. אין בידי כל מידע על קשר כלשהו בין שווד לבין יהודי החצר, כפקטור או כלוה. שווד עצמו לא היה יהודי חצר. מרכז פעילותו היה בקומורן, ועם זאת השתרע תחום פעילותו גם בהונגריה וגם בבוהמיה ובארצות הבסבורגיות אחרות.¹⁴⁰

היחסים בין הנושים השונים לבין עצמם עוררו בעיה אף הם. במקרה של הפקעת בית השייך לאחים קפיש במחוז פרסבורג טען וולף וורטהיימר, שהציג את עצמו כנושה שלהם, כי בדיון שנערך נפגעו זכויותיו והוא מבקש דיון מחודש.¹⁴¹ נראה מנוסח הדברים שוורטהיימר ביקש להכיר בו כבעל עדיפות על פני הנושים האחרים, כנראה עקב גודלו של החוב שחבו לו האחים.

דרך מימון נוספת היתה באמצעות חברות אשראי: חברות אלו מאגדות מספר גדול של מלווים, המקבלים דיווידנד ביחס קבוע להשקעתם בחברה, ומשקיעים ביוזמות שונות. חברה מעין זו הקים בינואר 1728 היהודי יצחק קאלס, ובה התאגדו 46 מלווים יהודיים ונוצריים, אצילים וסוחרים. הם גייסו סכום כולל של 44,565 פלורין, ותמורת זאת התחייב קאלס לחלק ביניהם מדי שנה בשנה 1,800 פלורין (כ-4%), בשני תשלומים, האחד בסוף יוני והאחר בסוף דצמבר, במשך חמש השנים הבאות. קאלס כמנהל החברה התחייב לכסות את חובותיהם לעתיד של האחים קפיש בסך 17,641 פלורין כלפי נושיהם. תמורת כיסוי חובותיהם אלה מסרו האחים קפיש לקאלס ארבעה שטרי חליפין המסתכמים בסכום הנ"ל, אחד בספטמבר 1725, אחד במארס 1726, ושניים בספטמבר 1726, כלומר משנה ומחצה עד שנתיים ומחצה לפני הקמת חברת האשראי.¹⁴² במקרה זה אפשר לראות בשטרי החליפין של האחים קפיש מעין הלוואה, שתשלומי חובותיהם שישלם קאלס יהיו בבחינת החזרתה לשיעורין.

137 ראה למשל: מונומנטה, ג, עמ' 478, 480-481, 577-578, 653, 685, 689.

138 מונומנטה, ג, עמ' 24.

139 שם, עמ' 186.

140 שם, עמ' 186.

141 שם, עמ' 483-484.

142 שם, עמ' 527-532.

עיסקה אחרת של האחים קפיש מדגימה צורה נוספת של גיוס מימון: עיסקות אשראי. בעיסקות כאלה מעניק הצד האחד הלוואה למשנהו, והשני פורע את תמורתה בסחורות; ערכן של הסחורות מתקזז מן החוב עד לסילוקו. עיסקה כזו חתמו האחים אברהם ויעקב קפיש עם האדונים אייזנרייך וקונראדי מווינה, באמצעות מיופה כוחם יוהן גוטפריד קלאר.

על פי ההסכם שחתמו הצדדים בינואר 1722, העבירו אייזנרייך וקונראדי לידי האחים קפיש הלוואה בסך 9,940 פלורין. האחים מצדם מסרו לידי המלווים חמישה שטרי חליפין בסכום כולל של 2,127 פלורין; 75 פלורין מתוכם שילמו האחים במזומן. את היתרה להשלמת הסכום ל-3,000 פלורין התחייבו האחים למסור בתנאי שהמלווים יעבירו לידיהם סחורות בסך אלף פלורין, מחושבים על פי מחיר השוק. תמורת זאת התחייבו האחים להעביר לפרסבורג עור מקורי משובח במחיר 32 פלורין לצנטנר, ממחסי העור הקיסריים בבנאט-טמשוואר. העיסקה תצא לפועל בתנאי שבתוך שישה שבועות מיום חתימתה לא ייפדו שטרי החליפין, אלא יישלחו חזרה לאחים קפיש; אם לא יישלחו בתוך שישה שבועות או יאבדו, פטורים האחים קפיש מכל אחריות.

האחים קפיש התחייבו לשלוח לפרסבורג על חשבונם מדי חצי שנה, החל בינואר 1722 שבו נחתם ההסכם, מאה צנטנר עור, בסך 3,200 פלורין. בעבור כל משלוח התחייבו המלווים לספק לאחים קפיש סחורות בסך 1,600 פלורין ולקזז 1,600 פלורין נוספים ממצבת החוב. הסדר זה אמור היה להימשך עד לסילוקם המלא של החוב והריבית.¹⁴³ באופן זה מימנו האחים קפיש ייצאו עור מן הבנאט וקבלת אספקה לבנאט תמורתו. הם העבירו למינהל הבנאט את הכספים והסחורות שמסרו להם המלווים, ובתמורה קיבלו את כמויות העור כדי להעבירם לידי המלווים. מינהל הבנאט היה למעשה צד להסכם, והוא אכן זכה לאישורו של משרד האודיטוריאט של הבנאט. השקעתם הראשונית של האחים קפיש במזומנים בעיסקה גדולה זו הסתכמה ב-75 פלורין בלבד.¹⁴⁴ הרווח של האחים קפיש מן העיסקה נבע כנראה בעיקר מן ההפרש בין המחיר ששילמו למינהל הבנאט עבור העור לבין המחיר שבו הוא נמסר למלווים.

עיסקת העור מדגימה כיצד שילבו האחים קפיש את האספקה לצבא בעסקי מסחרם הסיטוני. במקרים אחרים סחרו בכמויות דבש גדולות שקיבלו ממינהל הבנאט וייבאו צפונה.¹⁴⁵ בדומה להם נהגו גם יוסף סימון והירשל יצחק מבוהה, אם כי אולי בקנה מידה קטן יותר.¹⁴⁶ כמובן, עסקי המסחר הסיטוני של הספקים לא היו משולבים בהכרח באספקה לצבא. האחים קפיש עסקו במסחר סיטוני במלח בהקף גדול.¹⁴⁷ בשנת 1719 ייבא אחד

143 שם, עמ' 401-404.

144 שם, עמ' 402, 404.

145 שם, עמ' 290-292.

146 שם, עמ' 348.

147 בימי מרד רקוצי חדרו האחים קפיש כסוחרי מלח למבצרי המורדים וביצעו פעולות ריגול בשביל מפקדי צבא הקיסר. במיוחד ראויה לציון פעולתם במבצר ניוהויזל, ממרכזי הכוח של המורדים,

האחים קפיש לפרסבורג למעלה מששת אלפים צנטנר מלח, כמות שעוררה את חשדם של השלטונות, שהוא עוסק בהברחת הסחורה האסורה מארצות זרות.¹⁴⁸ לספקי-משנה שהקף עסקיהם היה קטן מזה של האחים קפיש או של יצחק הירשל מראב, היה המסחר מקור פרנסתם העיקרי. השותפים יצחק מיכאל ואדם היינדל, פקטורים של יהודי החצר אברהם שפיצר, עסקו במסחר סיטוני בסחורות שונות, ועל רקע זה הגיעו לעימות עם מוכס מס-השלושים בפץ'. לטענתם דרש מהם המוכס לשלם מכס גבוה על סחורות שהעבירו בתחנתו, אף על פי שנקנו בתחומי ממלכת הונגריה. גם אם הדבר נכון, הרי שהשותפים סחרו גם בסחורות מיובאות: הם מזכירים רקמות מזרחיות בערך 50 פלורין וטבעת דרומית בערך 20 פלורין וכן קופסאות קטנות, כנראה קופסאות תבלינים, וכן סחורות שונות לצורכי הבית, שמסרו בעבר לאותו מוכס.¹⁴⁹

העיסק במסחר היה כרוך כמובן בסיכונים ובקשיי מימון לא פחות מן האספקה לצבא. הירשל יצחק ויוסף סימון סבלו בשנת 1722 נזקים כבדים כאשר טבעה אונייה מבלגרד שבה שלחו סחורות ומזומנים בסך אלפיים פלורין, והם התקשו לפרוע את חובותיהם. לדבריהם פרעו במשך השנים 1719–1720 חובות בסך 31,178 פלורין, ונותר להם חוב בסך 3,467 פלורין. במכתב שהפנו ללשכה כדי שתמנע את מעצרים, טענו שמאחר שנכסיהם מוערכים ב־8,281 פלורין, אין ספק שיוכלו לפרוע את החוב, ולולא אסון האונייה כבר היו פורעים אותו.¹⁵⁰

ספק העצים אהרון הירשל נעצר בשנת 1739 עקב חוב ובילה בכלא יותר משנה. מאחר שלפני מעצרו המיר את דתו והפך קתולי, לא נמצאו יהודים שיערבו לו ויפדוהו מן הכלא, ולא ידוע מה עלה בגורלו.¹⁵¹

כדי להפחית את הסיכונים ולהבטיח זרימת מזומנים קבועה, השתדלו הספקים למצוא, לצד האספקה לצבא והמסחר הסיטוני, מקורות הכנסה נוספים המבטיחים הכנסה שוטפת, שאינה כרוכה בסיכונים גדולים.

מקורות ההכנסה הנוספים הנפוצים אצל ספקי הצבא היו: (א) חכירות; (ב) חנויות, דהיינו עיסוק במסחר קמעוני לצד מסחר סיטוני, דבר המבטיח זרימת מזומנים שוטפת.

(א) חכירות – הספקים בחרו בסוגי חכירות שאין בהן סיכון רב ולעומת זאת מובטחת בהן זרימה שוטפת של מזומנים. מדובר בחכירות הנמסרות תמורת דמי חכירה שנתיים, לרוב על פי חוזים לתקופה של שלוש שנים, ומאפשרות לחוכר לגבות ישירות את כל הכנסתן. אצל הספקים מופיעים סוגי החכירה הבאים:

שבו שיחדו מכספם כמה מקציני המורדים לערוק לצד הקיסר וככל הנראה תרמו תרומה של ממש לנפילת המבצר לידי כוחות הקיסר בספטמבר 1710, לאחר שנתיים של מצור חסרת-תוצאות. ראה:

מונומנטה, ג, עמ' 4.

148 מונומנטה, ג, עמ' 275.

149 שם, עמ' 311–312.

150 שם, עמ' 408–410.

151 שם, עמ' 845, 850.

(1) חכירת תחנות מס: ישראל שלזינגר החזיק בחכירה את תחנת ה־telonium של העיר גינץ, חכירה שזיכתה אותו גם במגורי קבע בעיר מלך חופשית זו.¹⁵² סימון הירשל חכר כאמור את תחנת ה־telonium של ליאופולדשטאט, שאפשרה לו לגבות מס מכלי השיט העוברים בנהר הוואג.¹⁵³ אחריו ירשו את מקומו שני חתניו, יעקב מוזס וגבריאל וולף,¹⁵⁴ אף הם ספקי צבא מעת לעת.¹⁵⁵ ספק העצים אהרון הירשל השקיע מאמצים רבים כדי לזכות בחכירת ה־telonium של ליאופולדשטאט,¹⁵⁶ ואף ייתכן שהסיבה להמרתו לדת הקתולית כרוכה במאמציו אלה, שכן על פי החוק היו היהודים מנועים מסוג זה של חכירה.¹⁵⁷ גם האחים יעקב, מרקוס ויעקב־פיליפ הירשל ושותפם הירשל סימון, בנו של סימון מיכל, ביקשו לחכור תחנת telonium, זו שבנחלת הארכיבישוף של סן-גותאר. חכירה זו לא יצאה לפועל עקב פטירתו של הארכיבישוף.¹⁵⁸

(2) חכירת כפרים: סימון הירשל חכר ארבעה כפרים שהוצמדו למבצר ליאופולדשטאט, ובתמורה לדמי חכירה של אלף פלורין בשנה היו רווחיו מן הכפרים גבוהים ביותר.¹⁵⁹

(3) חכירת מיבשלות יי"ש: האחים קפיש חכרו את מיבשלת השיכר הקיסרית באלבה-גראיקה שליד פשט. הפעלת המיבשלה נתקלה בקשיים עקב התנגדותו של הצ'ך (גילדה) המקומי של מבשלי השכר, שלא ראה בעין יפה את התחרות מצד יהודי המלך. תחילה אסר הצ'ך על חבריו לעבוד במיבשלה,¹⁶⁰ ולאחר מכן אף אסר עליהם למכור לאחים קפיש גריסים או שעורה לפני חג סן-ג'ורג', בעונש קנס של זהוב אחד שישולם לקופת הצ'ך עבור כל מטרטה שתימכר לאחים קפיש.¹⁶¹ השותפים הירשל יצחק ויוסף סימון מבודה, שעסקו מדי פעם בפעם באספקה לצבא, החזיקו במיבשלת יי"ש ושיכר בבודה הישנה.¹⁶²

(4) חכירת זכויות האספקה של בשר (macellum) ומשקאות (educillum) למבצרי הצבא: חכירה זו הקנתה לחוכר מונופול על שחיטת בשר במבצר ומכירתו לחיילים השוהים שם, וכן מונופול על הזכות להפעיל מיבשלת יי"ש ושיכר במבצר ומכירתם לחיילים במקום. בפועל לא תמיד נשמר המונופול, שכן, כפי שמתלוננים החוכרים במבצר

152 שם, עמ' 744.

153 שם, עמ' 13–15.

154 שם, עמ' 591–593.

155 גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 320.

156 מאז מאי 1730, ולפחות עשר שנים לאחר מכן, בראשית ימיה של מריה־תרזה, ניהל אהרון הירשל משא ומתן עם הרשויות על חכירת תחנת המס בליאופולדשטאט. תעודות רבות בענייניו מופיעות בכרך השלישי של המונומנטה. ראה במיוחד עמ' 591, 845, 850.

157 מונומנטה, ב, עמ' 446–448; שם, ג, עמ' 855.

158 מונומנטה, ג, עמ' 243, 270.

159 מונומנטה, ב, עמ' 428–430.

160 מונומנטה, ג, עמ' 438.

161 שם, עמ' 465.

162 שם, עמ' 409.

ליאופולדשטאט, יעקב מוזס וגבריאל וולף, נשות החיילים מביאות יי"ש למבצר ומוכרות אותו ואין מונע בעדן.¹⁶³ כמו כן נהגו המפקדים להגביל את צריכת המשקאות התריפים של החיילים.¹⁶⁴ אך למרות זאת נראה שחכירות אלה היו משתלמות ביותר והעניקו לחוכרים הכנסה גבוהה ומתמדת. יעקב מוזס וגבריאל וולף ירשו את מקום חותנם סימון הירשל, שהחזיק כאמור בחכירה זו לפניו.¹⁶⁵ גם הספק יצחק הירשל החל את דרכו כחוכר אספקת הבשר והמשקאות למבצר ראב,¹⁶⁶ והמשיך להחזיק בחכירה זו גם כשעסקיו התרחבו והסתעפו.

(ב) חנויות – ספקים רבים החזיקו בחנויות למסחר קמעוני, במיוחד אלה שהתגוררו בערים הגדולות, כגון יואכים בירגל, שהחזיק בבודה חנות לממכר בגדים וחפצי ברזל ישינים.¹⁶⁷ בחנות זו סחר בין השאר בחלקי ארטילריה ופצצות ובכדורי רובים משומשים, שאסף עם אחיו במסגרת זיכיון לאסוף חפצים אלה בשביל מועצת המלחמה.¹⁶⁸ החנויות הבטיחו גם את פרנסתה של משפחת הספק – בחנותו של שמואל שלזינגר בבודה הועסקו גם בניו הבוגרים שלמה ויואכים, בעלי משפחות משל עצמם.¹⁶⁹ הספקים המחזיקים בחכירות היו לרוב בדרג גבוה יותר מזה של מחזיקי החנויות: רובם ספקי-משנה של אופנהיימר או של יהודי חצר אחרים. ואילו מחזיקי החנויות היו בעיקר הפקטורים שלהם: ספקים מדרג שלישי, שאין להם קשרים עם הצבא והחצר בזכות עצמם. עיסוק ומקור הכנסה נוסף של הספקים היה פעילות בנקאית – הן השקעה והן הלוואת כספים בריבית. כפי שכבר הוזכר לעיל, עסקו הספקים בהלוואת כספים כדי לממן את פעילותם של הפקטורים שלהם או כדי לממן את מטלות האספקה של המחוזות ושל גורמים אחרים. ואולם, הם היו פעילים לא פחות כמלווים בשוק הפרטי. עמנואל אופנהיימר העניק בשנת 1710 הלוואה של שמונת אלפים פלורין, בריבית המקובלת של 6% לשנה, לרוזנת מריה אנטוניה רעיית הרוזן ליאופולד פאלפי, על מנת להשיבה בתוך שנה. הרוזנת לא שילמה את חובה, ואופנהיימר ביקש את התערבות השלטונות. הקיסר הורה להשיב לו את החוב ולצורך כך אף לתפוס את נכסי הרוזנת, בפרט את נחלותיה בסביבת פיץ.¹⁷⁰ אין בצו הקיסר כל התייחסות לעובדה שמדובר ביהודי, שעל פי החוק מנוע מבעלות על קרקעות. במקרה אחר נמסר בית בווינה וכן כרם ואדמות כמשכנתא, תמורת הלוואה בגובה 1,700 פלורין שהעניק לזר הירשל, ובניו

163 שם, עמ' 601.

164 שם, עמ' 600.

165 שם, עמ' 13-15, 589, 592.

166 גרינולד (לעיל, הערה 1), עמ' 313.

167 מונומנטה, ג, עמ' 716-717.

168 שם, עמ' 293.

169 שם, עמ' 714-717.

170 שם, עמ' 36-39.

החזיקו בנכסים אלה לאחר מותו וקיוו להשיג תמורתם את תשלום החוב.¹⁷¹ גם וולף ורטהיימר הלווה כספים למשפחות אצולה הונגריות.¹⁷²

סוכניהם של יהודי החצר בהונגריה עסקו בפעילות בנקאית בהקף קטן יותר, והלוו לאו דווקא לרמי המעלה, אך דרך פעולתם אינה שונה עקרונית. יצחק הירשל מראב הלווה כספים ליהודי מיכלשטטר, שותף בחברת מסחר.¹⁷³ השקעות בחברות מסחר נרשמו לרוב כדין, משום שנזקקו לרשיון פעולה.¹⁷⁴ הלוואות בריבית, לעומת זאת, לא בהכרח נרשמו כהלכה. יואכים בירגל טען, שהלווה בריבית לנוטריון יוהן גיאורג גדעון בבודה סך 55 פלורין ו-30 קרויצר שנרשמו, ועוד שמונה פלורנים ללא רישום.¹⁷⁵ במקרה זה מדובר בהלוואה קטנה, אך סביר שגם סכומים גדולים הולו ללא חוזה, ורק במקרה של מחלוקת על החזר החוב אפשר למצוא זכר להלוואות אלו, שבמשק שאין בו בנקים היו בוודאי מרובות ביותר.

בנוסף למקורות ההכנסה והמימון העצמאיים, נהנו הספקים גם מקשרים טובים עם מפקדים מקומיים ועם פקידי מועצת המלחמה, ורבות מעיסקותיהם מקורן בקשרים אלה ולא בקשריהם של יהודי החצר.¹⁷⁶

הטבלה הבאה מנסה לתאר את מערך הספקים הפעילים בהונגריה הקשורים ליהודי החצר בווינה. הקשרים בתוך מערך זה מורכבים מכדי שניתן יהיה להעניק להם ביטוי גראפי מלא, ואין בטבלה זו אלא כדי לתת תמונה כללית. אין זו כמובן תמונה סטטית: יואכים בירגל, למשל, שימש אכן כפקטור של אחיו הבכור שמואל, אבל הפך במשך השנים לפקטור עצמאי, ועם מות אחיו בשנת 1726 תפס את מקומו בראש עסקי המשפחה. טבלה זו גם אינה משקפת את הקף עסקיהם של המוזכרים בה. עם זאת היא מצביעה על מה שאפשר לכנות, בהסתייגויות הדרושות, 'רשת ספקי הצבא היהודים בהונגריה'.

171 שם, עמ' 418–421.

172 שם, עמ' 681–684.

173 שם, עמ' 467–469.

174 יצחק קאלס מציין בשטר הקמתה של חברת המסחר שלו כי קיבל את הסמכתו והסכמתו של פלטין ממלכת הונגריה; מונומנטה, ג, עמ' 527.

175 מונומנטה, ג, עמ' 294.

176 ראה לעיל, פרק-משנה א.

מעריך הספקים הפעילים בהונגריה מבני חוגם של אופנהיימר וורטהיימר

יהודי חצר	פקטורים עצמאיים	פקטורים תלויים
סימון מיכל	←	
שמואל אופנהיימר	←	שמואל בירגל
ובנו עמנואל		← (בשותפות עם יצחק לייטרסדורף) יואכים בירגל (בודה)
	←	לייב אופנהיימר (פרסבורג)
	←	הרץ לייב מנשה (וינה)
	←	סימון הירשל (ליאופולדשטאט)
		יעקב מוזס וגבריאל וולף
		(ליאופולדשטאט)
	←	לייב אולם ויצחק שוואב
	←	לזר שוואב (פרסבורג)
	←	יצחק יעקב (פרסבורג)
	←	אברהם, יעקב ומשה קפיש
		(אברהם קפיש בשותפות עם לזר טובליצן)
שמשון וורטהיימר	←	
ובנו וולף	←	יעקב מאירורמס (בודה)
	←	יצחק נתן אופנהיימר (פרסבורג)
לזר הירשל ובניו		
פיליפ, מרקוס ומאיר		
וולפגנג שלזינגר	←	ישראל שלזינגר (גינץ)
	←	שמואל שלזינגר (בודה)
	←	שלמה גינצבורג (בודה)
	←	יעקב הירשל (בודה)
		אווה לבין
אברהם שפיצר	←	יצחק מיכאל (רכניץ)
	←	אדם היינדל (רכניץ)
		יוסף סימון (בודה)
		(בשותפות עם הירשל יצחק)
	←	ליבל הוליצר (בודה)
	←	וולפגנג אבליס (בודה)
		סימון שווד (קומורן)
		שמשון בכרך (טמשוואר)
		אהרון הירשל

2. דרכי פעולתם של הספקים

לעתים עסק הספק בעצמו בפעולות הכרוכות במילוי חוזהו: רכישה, העברה, גבייה, וכיוצא באלה, ולעתים העביר פעילויות אלה לאחרים בהתקשרויות משנה. להלן אתאר דרכי פעולה אלה ובעיות שונות שהיו כרוכות בהן.

את הדגנים שהתחייבו לספק לצבא העדיפו היהודים לרכוש ישירות מן המגדלים. ואולם, לעתים אין מדובר ברכישה בלבד, אלא בהתקשרות־משנה המעבירה למגדל את הוצאתו לפועל של החוזה שנחתם קודם לכן בין היהודי לבין לשכת החצר או אחת ממחלקותיה, והיהודי הסתפק במימון העיסקה בלבד.

צורות המימון היו משני סוגים עיקריים: (א) עיסקת אשראי; (ב) עיסקה רגילה. המגדל מצדו התחייב להעביר את הסחורה למקום הנדרש על חשבוננו, על פי רוב במועד או במספר מועדים קבועים מראש.

(א) עיסקת אשראי – היהודי מקדים להעביר למגדל סכומי כסף, בתשלום אחד או במספר תשלומים, מעין הלוואה, ובתמורה מעביר המגדל במשך התקופה שנקבעה מראש את הכמויות של התבואה הנדרשת למקום שנקבע; עם כל העברה והעברה מתקזז חובו ליהודי.

בנובמבר 1725 העביר גיאורג פלושקה, האפוטרופוס על נכסי הארכיבישוף המנוח של אסטרגום, כמות מסוימת של שיבולת שועל לצבא. שיבולת השועל הועברה על פי הסכם בין פלושקה ליהודי החצר מרקוס הירשל, כדי שהראשון ימלא את התחייבותו של הירשל כלפי קומיסריאט המלחמה לספק שיבולת שועל זו.¹⁷⁷ החל בינואר 1725 העביר הירשל סכומי כסף שונים לפלושקה או פרע בעבורו חובות על פי בקשתו: כך למשל פרע חוב שלו ברגנסבורג בסך 1,845 פלורין. לאחר זמן נתגלעה מחלוקת בין השניים על סכום זה עקב טעות של פלושקה. נראה כי פלושקה אמור היה להעביר כמות של שיבולת שועל שתקזז את כל העברות הכספיים של הירשל, אך עקב הטעות לא העביר את כמות שיבולת השועל כנגד אותם 1,845 פלורין, ונדרש אחר כך לסלק להירשל סכום זה במזומנים בתוספת ריבית.¹⁷⁸

(ב) עיסקה רגילה – היהודי משלם למגדל מקדמה בלבד, ואת יתרת הסכום לאחר העברת הסחורה למקום הנדרש.

באוקטובר 1713 נחתם הסכם בין הספק משה זקסל לבין שני בעלי אחוזות קטנות ממחוז ניטרה, סטפן בוהט ויוהן שוברט. על פי הסכם זה התחייבו השניים להוביל למשרד המספוא הקיסרי (Futteramt), בתוך ארבעה שבועות, מאה מידות של שיבולת שועל טובה על חשבונם. במקרה שהכמות הנדרשת לא תועבר עד למועד הנקוב, התחייבו השניים לכסות את כל הנזקים וההוצאות שינבעו מכך. בתמורה התחייב זקסל לשלם חמישה־עשר וחצי פלורין על כל מידה של שיבולת שועל. בתאריך החתימה שילם 400

177 מונומנטה, ג, עמ' 477–478.

178 שם, עמ' 607–608, 652, 677–678.

פלורין על החשבון. כערובה לסכום המקדמה כיסו השניים את חובו של זקסל לקצב גרובר בווינה בסך 300 פלורין, והתחייבו לסלק את התחייבויותיו לקצב גם להבא.¹⁷⁹ לאחר שחלף המועד הנקוב הופיעו השניים ללא הסחורה המובטחת והתלוננו על הדרך הגרועה, ודרשו שזקסל ישלם להם עקב כך, בנוסף לסכום שהוסכם בחוזה, מאה פלורין נוספים לכיסוי מס הדרכים, אף שעל פי ההסכם היו הם עצמם אמורים לשאת בכל הוצאות הדרך. זקסל חשש שהמשרד האמור יאשימו בהפרת חוזה, שילם לשניים את הסכום הנוסף ומאז נעלמו עקבותיהם.¹⁸⁰

יחסן של מחלקות החצר להתקשרויות־משנה אלה לא היה עקיב: במקרה של החוזה בין הירשל לפלושקה, כאשר נתעוררה בעיה בקשר לאספקת שיבולת השועל, נקרא הירשל ללשכה והשיב שיש לברר את העניין עם פלושקה, והלשכה נאותה לכך.¹⁸¹ לעומת זאת במקרהו של זקסל סירבו מחלקות החצר לפעול כנגד האדונים בוהט ושוברט ללא הוראה מן הקיסר, ובסופו של דבר הוא ביקש צו קיסרי שיחייב את השניים לפצותו או יאפשר לו לעוצרם אם יסרבו לכך, כפי שהיה מקובל במקרים אחרים של אי־תשלום חוב אזרחי.¹⁸² מקרהו של זקסל מצביע על הסיכון הגבוה בסוג זה של חוזים, שבהם מהימנותו ונאמנותו של הצד השני מוטלת בספק. ייתכן שזו הסיבה לכך שספקים רבים העדיפו לטפל ברכישות ובהובלה בעצמם, כשהם נעזרים בקרובי משפחה.

יצחק הירשל וזלף שלוינגר ביקשו להחזיק קרובי משפחה כפקטורים שלהם בבודה.¹⁸³ פקטורים אלה לא היו שכירים של 'היהודי הראשי' שלהם, אלא בעלי מקור הכנסה עצמאי משלהם, לרוב מקור הכנסה שהושג במסגרת הפריבילגיות שמהן נהנה 'היהודי הראשי'. יעקב הירשל, אחיינו של יצחק הירשל ופקטור שלו, החזיק בבודה חנות שבה מכר 'סחורות קלות ערך', על פי עדות הפוקדים בשנת 1735.¹⁸⁴ רשמית נחשבה החנות לרכושו של יצחק הירשל.¹⁸⁵ יעקב הירשל עצמו היה יליד בודה ובנו של אחד מספקי הצבא שהתיישבו בבודה בחסות קמרלית מיד עם כיבושה בידי ההבסבורגים. לכאורה, הוא היה זכאי לשבת בבודה בזכות אבות,¹⁸⁶ אך בפועל נזקק לחסותו של יצחק הירשל כנגד התנגדות עיריית בודה לשיבתו בעיר. ואכן, לאחר המלחמה בתורכים (1716–1718) אושרה זכותו לשבת בה מחדש כספק צבאי וכפקטור של יצחק הירשל.¹⁸⁷

179 שם, עמ' 40–41.

180 שם, עמ' 77–78.

181 שם, עמ' 477–478.

182 שם, עמ' 78.

183 שם, עמ' 203–204, 206.

184 שם, עמ' 716–717.

185 במיפקד חלה טעות והוחלפו זהויותיהם של יצחק הירשל מראב, שבחסותו הוחזקה חנותו של יעקב הירשל, ושל הירשל יצחק מבודה, בעל מבשלת היי"ש בבודה הישנה ובעצמו ספק־צבא בשותפות עם יוסף סימון. ראה: מונומנטה, ג, עמ' 714–715.

186 מונומנטה, ג, עמ' 203–204.

187 שם, עמ' 222.

וולף שלזינגר החזיק בכודה, בחסות הפריבילגיות שקיבל בשנת 1716, שני פקטורים: בשנת 1718 התיישב בעיר אחיינו שמואל שלזינגר.¹⁸⁸ הוא שימש מורה לבני הקהילה היהודית בעיר, וסיפק נרות, קש ובדים למשמר בכודה כספק-משנה של דודו.¹⁸⁹ לאחר זמן פתח שמואל שלזינגר בעיר חנות בדים ובגדים וממנה התפרנסו הוא ובניו.¹⁹⁰ בשנת 1725 הושיב וולף שלזינגר בכודה את חתנו שלמה גינצבורג. גינצבורג שכר בעיר מרתף ופתח בו חנות.¹⁹¹ שני הפקטורים סבלו מהתנכלויות של מגיסטרט בודה ושל תושבי העיר, שניסו לפגוע במקורות פרנסתם בעיר ולסלקם ממנה בכוח. במקרים אלה היה זה וולף שלזינגר שפנה לקיסר בשם בני חסותו וביקש להגן עליהם בתוקף הפריבילגיות שלו, ואכן, הלישכה ומועצת המלחמה העניקו להם את ההגנה הנדרשת.¹⁹²

דוגמה לפעילותו של שלמה גינצבורג בשירות חותנו היא עיסקת אספקת חיטה ושעורה למתיישבי הבנאט בעקבות הסכם שנחתם בין וולף שלזינגר למינהל הבנאט בפברואר 1719. על פי ההסכם התחייב שלזינגר לרכוש את הדגנים ולהובילם מפץ' למוהאץ', באוניות שיספק לו משרד האוניות הקיסרי בכודה.¹⁹³ שלמה גינצבורג היה זה שהוביל מפץ' למוהאץ' את החיטה, שקנה בבואריה סוכן אחר של שלזינגר. ואולם, רשיון המעבר מלשכת החצר שקיבל שלזינגר לצורך העיסקה, כדי לפטור את המשלוח מתשלום מסים כלשהם, נותר בידי הסוכן בבואריה. מוכס מס-השלושים בפץ' דרש אפוא מגינצבורג להשאיר כערבון עשירית מכמות החיטה ושטר חוב על אלף פלורין, למקרה שלא יצליח להציג את הרשיון המקורי או להוכיח בדרך אחרת שהחיטה נקנתה לצורך שירות הקיסר. גינצבורג דאג אפוא להשיג את הרשיון המקורי ולהציגו. המוכס סירב להסתפק ברשיון זה, בטענה שהוא מתייחס לאימפריה הרומית ולא למלכות הונגריה, וכמו כן בטענה שמחיר החיטה גבוה מזה שהוצהר, והמשיך להחזיק בשטר החוב ובכמות החיטה שנלקחו כערבון. גינצבורג חשש מהפרת החוזה עם מינהל הבנאט והעדיף לרכוש חיטה אחרת במחיר גבוה בהרבה במקום הכמות שהוחרמה, וכך לאפשר את מילוי החוזה.¹⁹⁴ לאחר מכן פנה לחותנו, וזה החל בהליכים לצורך קבלת פיצויים מן המוכס.¹⁹⁵

הנציג נדרש אפוא לגלות מידה ניכרת של כושר החלטה ויכולת של פעולה עצמאית כדי למלא את תפקידו באזורים מרוחקים ממקום מושבו של 'היהודי הראשי'. כמו כן הוא היה זקוק לא רק למקורות פרנסה אלא גם למקורות מימון שיאפשרו לו לקנות בדחפות סחורה, בעת הצורך, כפי שנהג גינצבורג. כמובן, לצורך זה לא היה די במקור הפרנסה

188 שם, עמ' 206, 319, 329-330.

189 שם, עמ' 469.

190 שם, עמ' 582, 714-717.

191 שם, עמ' 456.

192 שם, עמ' 318-320, 329-330, 342-345, 457-464, 473-475.

193 שם, עמ' 253-255.

194 שם, עמ' 285-287.

195 וולף שלזינגר פנה לראשונה ללשכה בעניין זה בנובמבר 1719, כחצי שנה לאחר המקרה. ראה:

מונומנטה, ג, עמ' 309.

הקבוע של הנציג, חנות או משרה כלשהי, ו'היהודי הראשי' צריך היה להעמיד לרשותו מקורות כספיים כלשהם. למרבה הצער אין המקורות מגלים הרבה על היחסים הכספיים שבין ספקי הצבא לנציגיהם. במקרה אחד הלוותה פקטורית של יצחק הירשל, אווה לבין, כספים לברונית יהודית פטרפי, כנזכר לעיל, ומסרה שטרי חוב בסך שלושת אלפים פלורין שקיבלה ממנה כתמורה ל'יהודי הראשי' שלה.¹⁹⁶ מכאן ברור שהירשל העביר לפקטורית שלו כספים, והקשר ביניהם היה אפוא קשר שבין לווה למלווה, בדומה לקשרים שבין הספקים בהונגריה לבין יהודי החצר בשמשם ספקי-משנה של האחרונים. לעומת זאת החזיק ליבל הוליצר, פקטור אחר של יצחק הירשל ושותפו יוסף סימון, בשטרות חליפין החתומים בידי 'היהודים הראשיים' שלו.¹⁹⁷ קשה להאמין שבמקרה זה מסר הפקטור ל'יהודי הראשי' מזומנים תמורת שטרי החליפין. סביר יותר ששטרי החליפין של 'היהודי הראשי' שימשו ערבון לתשלום הוצאותיו ושכרו של הפקטור ולא תמורה לכספים מצדו. כאשר תבע הנושה של הוליצר, יוסף אהרון, להשיב לו חוב, תבע כאמור הנושה את תשלום החוב מהירשל ומסימון כנגד שטרי החליפין שהחרים מידי הוליצר.¹⁹⁸

הפקטורים הללו של יצחק הירשל וזלף שלזינגר היו טרודים מרבית הזמן בצורכי פרנסתם ונקראו לשירותו של 'היהודי הראשי' רק בשעת הצורך. קשריהם עם 'היהודי הראשי' היו מבוססים אפוא על מעין כוננות מתמדת מצדם להיקרא לעזרתו בכל עת שיוזקק להם. סוג זה של קשר הולם את פעילותם של הירשל ושלזינגר ואת סוג המצרכים שהרבו לספק – בדים, שוורים ומצרכי מזון, הנקנים בעסקות גדולות בכמויות סיוטניות ולרוב ישירות מן היצרנים. סוג שונה של פעילות נדרש בעסקי אספקת הסוסים לצבא, והוא חייב גם סוג שונה של התקשרות עם הפקטורים.

אספקת הסוסים לצבא דרשה פעילות מתמדת מצד הספקים: הסוסים לא נקנו בכמויות גדולות מספקים מרכזיים, אלא נרכשו אחד אחד בשווקים השונים, ודרשו השקעת זמן ניכרת מצד הקניינים בשיטוט בשווקים בחיפוש אחר סוסים ראויים לקנייה ובמיקוח עם המוכרים. כמו כן היה צורך לכלכל את הסוסים ולהחזיקם עד לרגע שבו יידרש הספק להעבירם ליחידות הזקוקות להם. לצורך זה שכרו הספקים הראשיים, כאמור, אורוות ברחבי הונגריה והפקידו אותן בידי אנשיהם. האחראים על האורוות מילאו שני תפקידים: הם החזיקו את האורוות של 'היהודי הראשי' ופיקחו עליהן, וכמו כן דאגו לרכוש סוסים ולאכלס בהם את האורוות, כדי ש'היהודי הראשי' יוכל להיענות לצורכי הצבא בכל עת. כדי למלא את שני התפקידים נעזרו הן בעוזרים שטיפלו באורוות והן בקניינים, יהודים ונוצרים.

מעשה שאירע ביצחק יעקב, פקטור של לזר שוואב בפרסבורג, מדגים דרך פעולה זו, כמו גם את הבעיות הכרוכות בה: ב-9 באוקטובר 1715 נמצאו בפרסבורג שני נוצרים ספקי

196 מונומנטה, ג, עמ' 237.

197 שם, עמ' 317.

198 שם, עמ' 317-318, 348.

סוסים לצבא, מתיאס שינדלברגר מווינה¹⁹⁹ ופרנץ הנדל מאיגלאו, ובדקו שם סוס של אציל הונגרי. מסיבות כלשהן לא קנו את הסוס מיד. במקום הופיע שלמה רכניץ, פקטור של הברון זאפארי, ורכש את הסוס במזומן. אז הופיעו שוב שני הספקים וטענו שהם קדמו לרכניץ ולהם נחוץ הסוס יותר מאשר לו, בהיותו מיועד לשירות הקיסר לצורכי מלחמה. האציל נאות להשיב לרכניץ את כספו ולמכור את הסוס לשני הספקים, והשניים העבירו אותו מיד אחר כך לאורווה שהחזיק לזר שוואב בבית בפרסבורג השייך לברון זאפארי. אורווה זו נמצאה בפיקוחו של יצחק יעקב, פקטור של לזר שוואב, שאף התגורר בבניין יחד עם משרתו. כאשר נלקח הסוס מידיו של שלמה רכניץ והועבר לידי הספקים הנוצרים, הכריז רכניץ מיד: 'יצחק יעקב הוא הסיבה למעשה זה, זה בטוח, הוא יצטרך לשלם לי הכל'. הנוצרים הכחישו כל קשר של יצחק יעקב לעניין, אך רכניץ עמד על כך שידו במעל, עוד בטרם הגיע הסוס שבמחלוקת לאורווה. שיתוף הפעולה של הפקטור היהודי עם הסוחרים הנוצרים היה מבוסס אפוא על קשרים מתמידים, ואלה לא נעלמו מעינו של רכניץ, שהחזיק מטעם הברון זאפארי בבית שבו נמצאה אורווה של שוואב, ובו התגורר יצחק יעקב.²⁰⁰ על פי עדותו של יצחק יעקב הגיע שלמה רכניץ לאורווה כשהוא שיכור ואוחז בגרון, והחל להכות בסוסיו של לזר שוואב ובמבנה עצמו. משרתו של יצחק יעקב הזעיק אותו והשניים ניסו להוציא את הגרון מידי רכניץ. לאחר פרשה זו טען רכניץ, שיצחק יעקב הוא שניסה להכות אותו בגרון ואף השחית את המקום שניתן לו כפריבילגיה, וגם רדף אחריו עם שני אקדחים טעונים ואיים לרוצחו נפש. יצחק יעקב נמלט בכותנתו לעורו והתחבא בביתם של נוצרים,²⁰¹ אולי אף הם שותפים לעסקיו. הברון זאפארי, שכבר קודם לכן קיבל ארבעה מן הסוסים שהיו באורווה כפיצוי על הנוקים שנגרמו לו וכדי לשמור על רצונו הטוב, ניצל את הסתלקותו של יצחק יעקב והשתלט על כל הסוסים והנכסים.²⁰² לעזרת ספק הסוסים היהודי והפקטור שלו נחליץ אדונם ניקולס פאלפי, אדוניה של שלוסברג והפלטין של ממלכת הונגריה באותם הימים. בעקבות בקשתו הוציא הקיסר צו לברון זאפארי להשיב לידי לזר שוואב את הסוס שבמחלוקת ואת שאר הסוסים התפוסים, מכיוון שהם דרושים לצבא.²⁰³

בשיטת פעולה זו אין משמעות להקף הפעילות הסיטונית של הספק הצבאי. שלא כמו בקניית החיטה או שיבולת השועל, הנעשית בכמויות גדולות ובבת אחת, שיטה המעניקה לספק הצבאי עדיפות על קונים אחרים ומאפשרת לו ללחוץ להורדת מחירים, הקנייה של כל סוס בנפרד מעמידה את הספק הצבאי בשורה אחת עם כל קניין זעיר אחר המתחרה על

199 מתיאס שינדלברגר (Schindelberger) נשא בתואר Hofhändler (סוחר החצר) וסיפק סוסים במספרים גדולים ליחידות צבא ברחבי האימפריה. ראה למשל: Hofkammerarchiv (לעיל, הערה 97), כרך ט, פריט 17. האירוע בפרסבורג הוא העדות העקיפה היחידה שבידי לקשריו עם אופנהיימר ואנשיו.

200 מונומנטה, ג, עמ' 115–116, 118–122.

201 שם, עמ' 119–120.

202 שם, עמ' 120.

203 שם, עמ' 121–122.

אותו סוס. הוא חייב לשלם את מחיר השוק ואף למעלה ממנו כדי להשיג את הסוסים שהוא מעוניין בהם, ואף להסתבך בסכסוכים עם קניינים זעירים אחרים, כפי שאירע ליצחק יעקב. לצורת פעילות זו נדרש כוח אדם רב, ואכן במקרה זה מבוזים שני קניינים יום שלם בקניית סוס אחד. מלבד זאת מטילה שיטת אספקת הסוסים את מלוא הסיכון והאחריות על הספק: כל ההוצאות והסיכונים הכרוכים בקנייתם, בהחזקתם, בכלכלתם ובהובלתם ליחידות, כולל תשלום פיצויים לגורמים החשים עצמם נפגעים מפעילות זו, כמו הברון זאפארי והפקטור היהודי שלו, כולם מוטלים על כתפי הספק היהודי.

אחד הגורמים הנפוצים להוצאות העצומות ולסיכון הרב היה ריבוי תחנות המכס ברחבי הונגריה, פרטיות וממלכתיות כאחת. המוכסים היו לרוב חוכרים ששילמו דמי חכירה קבועים, ובתמורה שלשלו לכיסם את ההכנסות מגביית המסים בתחנתם. ברור שהם שאפו להגדיל את גביית המסים, וריבוי הפטורים ממס שניתן לספקי הצבא לא נשא חן בעיניהם. כל אצילי הונגריה וסחורותיהם נהנו מפטור,²⁰⁴ ומשום כך היו הסחורות לשירות הצבא חלק נכבד מהקף הסחורות החייבות במס. היו מוכסים שהתנו את הסכם החכירה בכך שהאספקה הצבאית תחויב בתשלום מס בתחנותיהם.²⁰⁵ אלה ואחרים ביקשו להגדיל את הכנסותיהם בכל דרך, תוך עקיפתם של הפטורים בתירוצים שונים ומשונים. כפי שהוזכר לעיל, סירב המוכס בפך' לפטור את החיטה המיועדת לצבא מתשלום מס, בטענה שרשיון המעבר של לשכת החצר יועד לאימפריה הרומית ולא לממלכת הונגריה.²⁰⁶ במקרה אחר תפס יעקב מוזס, מוכס ה־telonium בקרקוץ' שליד מבצר ליאופולדשטאט, את משלוח העצים שהוביל אהרון הירשל לבלגרד, בטענה שהלה הציג רשיונות למעבר חופשי של מועצת המלחמה בלבד ולא של לשכת החצר כדרוש.²⁰⁷ בטרם הספיק אהרון הירשל להציג את רשיונות המעבר הנחוצים, שהונפקו לו לבקשתו, נמכרו מקצת העצים וקצתם נסחפו בזרם הנהר, וכך איבד חלק ממשלוח העצים.²⁰⁸ הרשויות בהונגריה הצדיקו את התנהגותו של יעקב מוזס, אך הקיסר התנגד לה נמרצות.²⁰⁹ בלחץ משרד הביצורים בבלגרד, שמשלוח העצים נועד לו, נפתחו משפטים חוזרים ונשנים נגד יעקב מוזס,²¹⁰ אך אלה כנראה לא סייעו לאהרון הירשל, והוא נאלץ לשאת בנזקים בעצמו.²¹¹

204 המוכסים בליאופולדשטאט מתלוננים שלכמחצית מכלי השיט בנהר יש אישורי מעבר חופשי של אדונים. ראה: מונומנטה, ג, עמ' 600.

205 בחוזה החכירה שנחתם עם חוכרי המכס במבצר ליאופולדשטאט נקבע שסחורות המועברות בשירות הקיסר לא תהיינה פטורות ממס. ראה: מונומנטה, ג, עמ' 821.

206 מונומנטה, ג, עמ' 286.

207 שם, עמ' 821.

208 שם, עמ' 629–626.

209 שם, עמ' 822–821.

210 שם, עמ' 684.

211 במכתב מנובמבר 1740 מציין הקיסר שאהרון הירשל, שהמיר בינתיים את דתו ונקרא תומס היצינגר, הושם במאסר עקב חובותיו שלא פרעם יותר משנה, ותקוותו היחידה היא תביעתו הנ"ל כנגד החוכרים מליאופולדשטאט: מונומנטה, ג, עמ' 845.

לגבי ימי מלחמה היתה גישתו של הכתר שונה במידת־מה: ספקים שאיבדו את כל נכסיהם במסגרת פעילותם בשירות הצבא, כפי שקרה לספקים לא מעטים בימי מרד רקוצי, זכו לפיצוי מסוים על הנזקים שנגרמו להם ולהטבות שונות.²¹² אך עדיין היו אלה הספקים שנשאו בעיקר הסיכון, וגם כאשר זכו לפיצוי, היה עליהם לטרוח לשם כך במשך שנים רבות.

ג. סיכום

מאמר זה דן בפעילותם של היהודים בתחומי המימון והאספקה לצבא בממלכת הונגריה במחצית הראשונה של המאה הי"ח, תקופת ראשית התגבשותו של המשטר האבסולוטי בקיסרות ההבסבורגית. בתקופה הנדונה במאמר היתה עדיין האספקה לצבא, במידה רבה, עניינה של היחידה הבודדת, הפלוגה או הגדוד, הפועלת כגוף אוטונומי ומתקשרת עם ספקים לפי בחירתה ובאחריותה. אנו עדים אמנם לניסיונותיו של השלטון ההבסבורגי להגביר את מעורבותו ופיקוחו בתחומים אלה, בהקמת מחסנים ובאספקה סדירה של ציוד ומצרכים למחסנים אלה, קצתה במסגרת חוזים לטווח ארוך עם ספקים יהודים ואחרים, וכן בהגברת מעורבותן של לשכת החצר ומועצת המלחמה בהחזקתם ובכלכלתם הסדירה של המבצרים וכוחות השדה בהונגריה, פעילות שהיהודים השתלבו בה היטב ולעתים אף יזמו אותה. ואולם, בהעדר מנגנון מסודר של גביית מסים לא היה הכתר מסוגל לממן את האספקה ישירות מקופתו, ודרכי המימון המסורתיות עדיין משלו בכיפה. בתמורה לאספקה קיבל הספק זיכיונות לגביית מסים והפך קבלן לגביית מסים; ובגללו את התחייבויותיו ואת זיכיונותיו על הפקטורים שלו, הפועלים כקבלני־משנה, הוא הפך אף אותם לגובי מס מטעם המדינה. המס שגבו ספקי הצבא שימש אותם לצורך מימון האספקה במקום, ללא תיווך של רשויות המדינה. כך התבצעו פעילויות בעלות אופי ממלכתי מובהק, כגביית מסים ואספקה לצבא, בידי יזמים פרטיים וכמעט ללא מעורבות של הכתר. הדבר נכון גם לגבי האספקה למבצרים וליחידות, שבהם פעלו המפקדים כאדונים פיאוודליים המממנים את פעולותיהם בשירות הממלכה לא ממימון ישיר אלא ממקורות הכנסה המועברים לרשותם, כגון תחנות מס או אדמות חקלאיות, ונהנים מאוטונומיה רחבה בניהול הכספים. מצב עניינים זה סיפק כר נרחב ליוזמה פרטית, אך רק בתנאים של סיכון גבוה, כספי ולעתים גם ביטחוני. בהעדר כל אפשרות לסמוך על מימון סדיר מצד הממשלה, היה הספק מחויב לדאוג למקורות מימון ואשראי עצמאיים, ולשאת בסיכונים הגבוהים הכרוכים בהלוואות בשוק הפרטי.

היהודים הנוכחים היו מוכנים לקחת על עצמם סיכונים גבוהים אלה ולעמוד בהתחייבויותיהם בכל מחיר, ובכך טמון אולי ההסבר לחלקם היוצא דופן בתחום האספקה לצבא. שיטות פעולתם, הן מבחינה פיננסית הן מבחינה לוגיסטית, לא היו שונות מאלו

212 ראה לעיל, פרק־משנה א.

המקובלות באותם ימים במשקים שבמסגרתם הם פועלים, לבד מרמת הסיכון הגבוהה שלקחו על עצמם, שכן מרבית עסקותיהם מתבססות על הכנסות עתידיות, וההון העומד לרשותם עיקרו אשראי והבטחות ולא דווקא נכסים של ממש. אין תימה אפוא, שהיקלעות תכופה לקשיים ואף התמוטטויות ופשיטות רגל היו חזון נפרץ בקרב ספקי הצבא היהודים. יהודי החצר העבירו לפקטורים שלהם את התחייבויותיהם יחד עם מקורות הכנסה, לרוב זיכיונות והתחייבויות להכנסה עתידית וכן הלוואות, אך לעולם לא משכורת או הכנסה קבועה. הפקטור היה צריך לדאוג לפרנסתו השוטפת בעצמו, כאשר 'היהודי הראשי' סייע לו לכל היותר בכך שאפשר לו להנות מן הפריבילגיות שלו, ושיפר בכך את נגישותו למקורות פרנסה כמסחר וחנוונות. פקטורים שיכולתם הכלכלית היתה גדולה יותר השתדלו להבטיח את הכנסתם השוטפת בחכירת תחנות מס או מקורות הכנסה דומים. במידה שנקלעו לקשיים יכלו לסמוך על אהדתו של הכתר, אך בנוק הכספי שנגרם להם היה עליהם לשאת בעצמם, ככל איש עסקים פרטי. מתכונת פעילותם של ספקי הצבא היהודיים מצביעה על הפער בין יומרותיו הריכוזיות של המשטר האבסולוטי המוקדם לבין מוגבלותו בפועל, שכן למדינה לא היה מנגנון יעיל לביצוע פעולות ממלכתיות כגביית מסים ואספקה לצבא, והיא נאלצה למסור פעולות אלה לידיים פרטיות.

נספחים

א. שמות מקומות

לרבים מן היישובים הנזכרים במאמר שני שמות ויותר: גרמני, הונגרי ולעיתים גם סלאבי. שמירה על עקיבות לשונית אינה אפשרית. היהודים העדיפו להשתמש בשמות הגרמניים, ולכן בחרתי במקרים רבים להשתמש בשם זה גם לגבי ערים הנמצאות כיום בתחומי הונגריה או צ'כוסלובקיה. העדפתי לעיתים לבחור בשם ההונגרי, כדי להקל על הקורא לזהות את היישוב הנזכר. להלן מובאת רשימת שמותיהם של היישובים הנזכרים במאמר זה. הרשימה נערכה על פי רשימה שהכין אוטו קספרקוביץ' בשביל ספריית ארכיון המלחמה בווינה, והיא הועמדה לרשותי באדיבות הד"ר אגר.

עברית (כמו במאמר)	גרמנית	הונגרית	סלאבית
איגר	Erlau	Eger	
איונשטאט	Eisenstadt	Kismarton	
אסטרגום	Gran	Esztergom	
בודה	Ofen	Buda	
גינץ	Ginz	Kőszeg	
גרוס־ורדין	Großwardein	Nagyvárad	
הרמנשטאט	Hermannstadt	Magyszeben	Sibiu (רומנית)
וארדין	Varadin	Várad	
טירנא	Tyrnau	Nagyszombat	Trnava
ליאופולדשטאט	Leopoldstadt	Leopoldvara	
נויהויזל	Neuheussel	Ersekújvár	Nové Zámky
סגד	Szegedin	Szeged	
פטרורדיין	Peterwardein	Pétervárad	Petrovaradin
פץ'	Fünf-Kirchen	Pecs	
פרסבורג	Pressburg	Pozsony	Bratislava
קומורן	Komorn	Komárom	Komarno
קשאו	Kaschau	Kássa	Košice
ראב	Raab	Győr	
רכניץ	Rechnitz	Rohoncz	
שופרון	Ödenburg	Sopron	

ב. רשויות השלטון והמינהל בקיסרות הרומית הקדושה ובממלכת הונגריה

אודיטוריאט המלחמה (Generalfeldkriegsauditoriamsamt) – הרשות הצבאית השיפוטית העליונה. בכל פיקוד נמצאה מחלקה משפטית שהיתה כפופה לה, כגון האודיטוריאט של הבנאט. באנוס (בהונגרית Banat) – כינוי למחוזות הספר. בהונגרית נתייחד השם 'בנאט' לבאנוס של טמשוואר – חלקה הדרום-מזרחי של הממלכה, שנכבש מידי התורכים רק בשנת 1717, ונוהל כשטח כבוש על ידי לשכת החצר והפיקוד הצבאי המקומי. כיום נמצא בשטחה של רומניה. דיאט – המוסד המחוקק של ממלכת הונגריה. הורכב מנציגי האצולה, הכמורה והערים החופשיות. בראשו ישב המלך (הקיסר).

לשכת החצר (Hofkammer) – רשות שפעלה הן כלשכה אישית של הקיסר והן כגוף הממונה על אוצר המדינה ועל כל ענייני הכספים בקיסרות.

הלשכה ההונגרית – (Camera Aulica Hungarica) – הגוף שטיפל בענייניה הכספיים של הונגריה והיה כפוף ללשכת החצר בווינה.

המועצה המלכותית ההונגרית (Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum) – מועצה שהוקמה על פי החלטת הדיאט שהתכנס בשנת 1723 ונועדה לשמש גוף מבצע של החלטות הדיאט. את נציגיה מינה הקיסר מקרב אנשי האצולה והכמורה בהונגריה. גוף זה חיזק במידה ניכרת את שליטתו של הקיסר בנעשה בהונגריה, והקמתו משמשת נקודת ציון בבסיס המשטר האבסולוטי.

מועצת המלחמה – (Hofkriegsrat) – הרשות העליונה לענייני הביטחון של הקיסרות. תפקידיה מקבילים לאלה של משרד הביטחון והמטה הכללי במדינה מודרנית.

המחוזות (comitatus) – יחידות המינהל והמיסוי בהונגריה שפעלו באופן אוטונומי למדי. את ראש המחוז (comes) וסגנו (vicecomes) מינה הקיסר מקרב האצולה הגבוהה.

עיר מלך חופשית – עיר הכפופה למלך (לקיסר) בלבד ולא לאדון פיאודלי. במרכז אירופה שלטו במרבית הערים אדונים פיאודליים, ורק מיעוטן (אמנם הגדולות והחשובות שבהן) היו ערי מלך חופשיות.

פליטין – בעל המישרה הגבוהה ביותר בהונגריה והמפקד העליון של כוחות הצבא, כביכול עוצר של כתר הונגריה מאז מות מלכה האחרון בקרב מוהאץ' בשנת 1526. נבחר על ידי הדיאט מבין המועמדים שהציע המלך מקרב ראשי המגנטים ההונגרים. מעבר לסמכויותיו בפועל סימלה מישרה זו את שמירת זהותה העצמאית של הונגריה במסגרת הקיסרות כממשיכתה של ממלכת הונגריה ההיסטורית.

קומיסריאט המלחמה (Generalkriegskommisariatsamt) – הרשות הממונה על אחזקת הצבא, שהיתה כפופה למועצת המלחמה וללשכת החצר.

הקנצלריה ההונגרית – הגוף המתווך בין רשויות השלטון בהונגריה לבין הקיסר. בפועל – הרשות הקובעת בענייני הונגריה.